

# VUAND ACHTER PRIKKELDRAAD

LEERSCHOOL VOOR BEULEN  
MISDADIG MODEL  
TRIOMF VAN HET ONRECHT  
MOORD DOOR MEDICI  
PRODUKT VAN DE WAANZIN  
VAN KWAAD TOT ERGER

## 50

Dat de greep naar de macht die Hitler en de zijnen in 1933 ondernamen, met succes bekroond werd, betekende niet alleen dat de nationaal-socialisten het staatsbestuur in handen kregen en Duitsland hun politieke wil konden gaan opleggen. Het had als direct gevolg dat de nazi's de onverbiddelijke heerschappij gingen uitoefenen over leven en dood van allen die in hun macht kwamen.

Onmiddellijk nadat Adolf Hitler tot rijkskanselier was benoemd, trokken de bruinhemden van de SA, getraind in lange jaren van straatgevechten, erop uit om hun tegenstanders de grote afrekening te presenteren. Brute terreur en molestatie, geleid door blinde haat en wraakzucht, waren aan de orde van de dag. De toekenning van de bevoegdheden van hulppolitie aan deze gevreesde terreurbenden, reeds voorafgegaan door de instelling van het tot elke vorm van willekeur uitnodigende instituut van de *Schutzhaft* en gevolgd door maatregelen waardoor ook officieel de onschendbaarheid van de persoonlijke vrijheid werd tenietgedaan, plaveide de weg naar de gruwelijke dood van miljoenen mensen in de concentratiekampen van het Derde Rijk. De eerste kampen, gegroeid uit de folterkamers van de SA, waren ware oorden van verschrikking. Zelfs in het Duitsland van 1933 en 1934 kon men zo niet doorgaan. Maar nadat — zomer 1934 — de SA grotendeels buitenspel was gezet en de SS de 'zorg' voor de kampen in handen kreeg, betekende dat slechts dat de onmenselijke terreur van de SA nu geheel ontmenselijkt werd door de tot systeem verheven kille bruutheid van de SS. Het nieuwe, door strakke regels en voorschriften vastgelegde concentratiekampregime verloor in de jaren voor de oorlog, uitsluitend voor zover de massaliteit van de dood erbij betrokken was, iets van zijn afschuwwekkendheid.

Afgezien van andere categorieën ongelukkigen gingen tot september 1939 alleen al meer dan honderdduizend politieke gevangenen — zo goed als allen Duitsers — door de poorten van de kampen. Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen, Mauthausen, Flossenbürg en het speciaal voor vrouwen ingerichte kamp Ravensbrück waren voor de SS het oefenterrein voor de activiteiten in oorlogstijd. Ze vormden de basis voor wat tijdens de oorlog uitgroeide tot het grootste massa-apparaat van slavernij en vernietiging dat de mensheid in haar bestaan ooit heeft gekend.

In Duitsland en in alle door de Duitsers bezette gebieden. Ook in Nederland. U vindt hier de geschiedenis van de kampen slechts tot eind 1942; de rampzalige ontwikkelingen in de jaren daarna zullen in een volgend hoofdstuk worden geschetst.

A.H.P.



DE 'WILDE KAMPEN' IN DUITSLAND

# LEERSCHOOL VOOR BEULEN

DRS. C. J. F. STULDREHER



Süddeutscher Verlag



De geschiedenis van de concentratiekampen in het Duitse Rijk begon reeds vóór de Rijksdagbrand van 27 februari 1933. Op aandringen van Ernst Röhm, de stafchef van de SA, had Hitler deze knokploeg van de partij op 22 februari gemachtigd in Pruisen op te treden als hulppolitie. Dat was een heilloos besluit. De bruinhemden hadden al sinds de *Machtübernahme* staan popelen van ongeduld om Duitsland een nieuw aanzien te geven. In de eerste weken van februari al hadden ze in menige grote stad in het Rijnland en het Ruhrgebied hun ware gezicht laten zien; dat gezicht toonde enkel trekken van brutaal en niemand ontziend geweld. Zij waren erop belust politiek andersdenkenden naar willekeur te molesteren, af te ranselen en ge-

vangen te zetten, waarbij domme wraakzucht meestal hun enige beweegreden was. Hun haat tegenover al wat rood was, kende geen grenzen. Voortaan zouden zij zich niet langer hoeven te beheersen; van hun nieuwe door Hitler gelegaliseerde functie van *Hilfspolizist* konden ze naar willekeur gebruik maken om iedere tegenstander onschadelijk te maken in het belang van een nieuwe *nationale Erhebung*. Zij wisten in korte tijd het Pruisische politieapparaat binnen te dringen, zodat dit binnen korte tijd volslagen machteloos was.

Goering, sedert 30 januari 1933 minister van binnenlandse zaken en als zodanig ook hoofd van de politie, was voor hen in zijn speech tot het Berlijnse politiepersoneel op 20 februari

en SS meegesleept of zo geïntimideerd, dat zij machteloos moesten toekijken bij hetgeen voor hun ogen geschiedde.

In deze maand stonden ongeveer 300.000 SA-lieden gereed om, ongehinderd door regels van een rechtsstaat, tegen communisten, sociaaldemocraten en joden 'darauf los zu revolutionieren', zoals Hitler het noemde. Wat zich in de maanden na de Rijksdagbrand in talloze gevangenissen en geïmproviseerde gevangenislokalen van de SA en ook van de SS zou afspeelen, zou permanent worden in de concentratiekampen in het Derde Rijk. Dit betekende niet meer of niet minder dan voortzetting van de gelegaliseerde terreur.

Rudolf Diels, hoofd van de politieke politie in



Wide World



Keystone



**Boven:** kampgeld, zoals dat in omloop was in het SA-concentratiekamp Oranienburg bij Berlijn, een van de eerste kampen die na de Rijksdagbrand werden opgericht.

**Links:** de ingang van het kamp Oranienburg in 1933. Na de tijd van de 'wilde kampen' werd Oranienburg overgenomen door de SS.

**Rechtsboven:** de beëdiging van een aantal SA-lieden als 'Hilfspolizist' door een politieofficier in Potsdam.

**Geheel boven:** deze armband was voor de SA een vrijbrief om met niets ontziend geweld hun tegenstanders te lijf te gaan.

duidelijk genoeg geweest, toen hij betoogde: 'Met een politie die, als ze haar plicht doet, bang is voor disciplinaire maatregelen, kan ik tegen het rode gespuis niets beginnen. De verantwoordelijkheid moet op de juiste plaats liggen. Ze ligt niet bij de lagere beampten op straat maar, en dat wil ik u goed inhameren, die verantwoordelijkheid ligt bij mij alleen. Ik wil dat u dit heel goed begrijpt: als u schiet, schiet ik; als er iemand dood op straat ligt, heb ik hem neergeschoten...'

Dat was klare taal voor de bruinhemden; een ondubbelzinnige uiting van de mentaliteit die de SA bezielde, maar waar de correcte politie-man vreemd tegenover stond. Velen van hen werden echter weldra door de terreur van SA

de Pruisische landen, schrijft in zijn herinneringen dat voor het oprichten van de concentratiekampen in de dagen van hun ontstaan nooit een bevel of instructie werd uitgevaardigd; 'ze zijn niet opgericht; ze waren er op een dag ineens'. Hun plotseling verschijnen is echter ook nog van een andere factor afhankelijk geweest dan alleen van de aanwezigheid van een terroriserende SA en SS en een geïntimideerde politie. Die factor was de *Schutzhaft*. Enige dagen na de *Machtübernahme*, op 4 februari 1933, onder tekende rijkspresident Von Hindenburg de *Notverordnung zum Schutz des deutschen Volkes*. Krachtens deze noodmaatregel, die gebaseerd was op de bestaande *Polizeihaft*, kon iemand voortaan 'in het belang van eigen veiligheid'



voor een langere periode dan voordien mogelijk was in verzekerde *polizeiliche* bewaring gesteld worden. De termijn werd uitgebreid tot drie maanden; als beperkende bepaling gold dat de betrokkene uitdrukkelijk van strafbare handelingen, met name van hoogverraad, landverraad of gewelddadige verstoring van de openbare orde verdacht moest zijn. Aan de nieuwe machthebbers liet deze voorwaarde overigens meer dan voldoende ruimte om willekeurig welke politieke tegenstander dan ook, 'wettig' te lijf te gaan.

Daags na de Rijksdagbrand, op 28 februari, werd op basis van de *Notverordnung* een nieuwe maatregel *zum Schutz von Volk und Staat* afgekondigd. De democratische grondrechten wer-

arrestatie van de communisten die op hun lijsten voorkwamen. SA- en SS-ploegen deden hetzelfde en joegen op mensen die bij hen als staatsgevaarlijk genoteerd stonden; onder hen bevonden zich ook vele niet-communisten: joden, journalisten, auteurs en advocaten. De slachtoffers werden meestal naar eigen gebouwen gebracht die in aller ijl als gevangenissen waren ingericht, waar zij bij wijze van verhoor meedogenloos werden afgetuigd of gefolterd. De *Prügelstätte* van de SA en SS in en om Berlijn waren geboren. Duizenden communisten werden in die eerste dagen in Berlijn gevangen genomen. Naar hartelust hebben de bruinhemden op hen gejaagd. Hitler had voor de *rücksichtslose Auseinandersetzung mit der KPD* het

keerde geheel Duitsland in de greep van de terreur. Ook buiten Pruisen kregen SA en SS politiebevoegdheden, zodat hun gewelddadig optreden ook daar de schijn van legaliteit had. Duitsland kwam terecht in een wilde heksen-sabbat. Overal ontstonden kampen. Van de SA onder andere in Kemna bij Wuppertal, in Dürrgoy bij Breslau, in Bornim (Brandenburg), in de vesting Sonnenburg te Küstrin, in Königstein aan de Elbe, in Colditz bij Grimma, in Sachsenburg, in Lichtenburg. Het SA-kamp Oranienburg bij Berlijn, was nog maandenlang de tegenhanger van het SS-kamp Dachau bij München, dat na de *Röhmputsch* van 30 juni 1934 model zou staan voor het bestuur en de bewaking van bestaande en nog op te richten



den gedeeltelijk opgeschort; met name werd de onschendbaarheid van de persoonlijke vrijheid opgeheven. Iedere tegenstander van Hitlers bewind zou voortaan voor onbepaalde tijd en zonder enige garantie van een gerechtelijke behandeling gevangen gehouden kunnen worden. Het recht om een tegenstander in *Schutzhaft* te nemen behoorde tot de bevoegdheden van de *Kreispolizei*; hoe meer nazi's zich in die functies wisten te dringen, hoe groter de kans voor de arrestant op een *Schutzhaftverhängung* en hoe effectiever de gelegitimeerde terreur zijn werk kon doen. De maatregel werd al in praktijk gebracht nog vóór hij op 28 februari officieel was afgekondigd. Al voor het aanbreken van die dag was de Berlijnse politie begonnen met de

juiste psychologische ogenblik gekozen, dat van de Rijksdagbrand; de communisten waren immers de heimelijke brandstichters; de brand was het teken voor de burgeroorlog tegen de nazi's... Aan de Hedemannstrasse, aan de Kantstrasse 64, in de *Polizeigefängnis* aan de Alexanderplatz, aan de General Papestrasse, aan de Vossstrasse, aan de Fürstenfeldstrasse ranselde en verhoorde de SA haar vijanden; in het Columbiahaus had de SS haar eigen geheime gevangenis, waar zij in de techniek van het op medogenloze en onmenselijke wijze martelen en verhoren van haar slachtoffers de SA in niet geringe mate scheen te overtreffen. De bruine revolutie greep als een besmettelijke ziekte om zich heen en binnen korte tijd ver-

**Boven: de schrijver Erich Mühsam was een van de eerste bewoners van Oranienburg.**

**Links: een gemengde patrouille van politie en SA op zoek naar 'rode staatsvijanden'.**

kampen. De SS richtte ook elders nog enige kampen op; onder andere in een *Vulkanwerft* bij Stettin (waar de mishandeling van de gevangenen met *vulkanisieren* werd aangeduid), in Königswusterhausen. In het veengebied bij Papenburg aan de Nederlandse grens verrezen de zogenaamde *Moorlager* Börgermoor en Esterwegen; daar ontstond het beroemde lied van de Moersoldaten en zat de Nobelprijswinnaar voor de vrede, Carl von Ossietzky, gerui-



## DE MOERBRIGADE

*Moer, zover een mens kan kijken,  
voze, troosteloze spons,  
kromme kale stomme eiken,  
en geen vogel tjilpt naar ons.*

*'s Ochtends sjokken we met schoppen  
naar ons eindeloos karwei.  
Zon, die blakert op de koppen  
mijmerend van ooit-weer-vrij.*

*Schildwacht sopt met stugge stappen  
langs vier hagen prikkeldraad.  
Niemand, niemand zal ontsnappen.  
Vlucht is zelfmoord, kameraad!*

*Maar wij willen blijven hopen,  
elke winter vindt z'n eind.  
Eenmaal zwaait de poort hier open  
en de tirannie verdwijnt.*

*Wij zijn de moerbrigade  
wij trekken met de spade  
in 't moer.*

(Uit: 't Oproer kraait', door Jaap van de Merwe — Bert Bakker, Den Haag 1969)

## 'MAUL HALTEN!'

*Voor de brouwerij, die nu als voorlopig concentratiekamp is ingericht, staat een wacht van de SA. Bajonet op het geweer. De auto rijdt binnen. Vijftien SA-lieden met één Marxist. Zo helemaal zonder angst voor de Marxisten schijnt men dus nog niet te zijn. Men brengt me naar het wachtlokaal. Waarom liggen hier zoveel kapotte banken en dragen de dunne wanden sporen van geweerkolven? Waarom is hier de vloer op enkele plaatsen ingezakt?*

*'Naam en voornaam?'*

*'Nico Rost, geboren 21 juni 1896.'*

*'Marxist?'*

*'Ja.'*

*'Dat beken je dus zó vrijmoedig. Je behoort dus ook tot die lui, die Duitsland veertien jaren lang geregeerd hebben en totaal te gronde hebben gericht.'*

*Ik probeer de wachtcommandant zo beleefd mogelijk duidelijk te maken dat het Marxisme tot nog toe geen gelegenheid heeft gehad...*

*'Maul halten! Judenbengel! Intelligenz-bestie! Abführen!'*

*Maar eerst neemt men me nog mijn sleutels, vulpen, lucifers en sigaretten af. De veters laat men in mijn schoenen. Ik mag mij dus ophangen. Nog een paar schoppen en ik vlieg in een leeg hok achter het wachtlokaal. Een jonge rijksbanierman, die door de SA-lieden van zijn dorp bloedend is geslagen, zit in een hoek. Nooit zal ik zijn tragische woorden vergeten, waarmee hij me begroette toen ik het hok waarin hij zat kwam binnenvallen. 'Vrijheid, kameraad!'*

(Uit: 'Een concentratiekamp in het derde rijk, de brouwerij van Oranienburg', door Nico Rost)

me tijd gevangen. In deze opsomming zijn niet genoemd de vele gevangenis, huizen van bewaring en andere lokaliteiten, waar de *nationale Erhebung* zich eveneens voltrok. Zij hebben echter in de eerste maanden propvol gezeten. Voor de eerste twee maanden zijn cijfers bewaard gebleven van het aantal *Schutzhaftlinge* in de Pruisische bestuursdistricten, dat wil zeggen: alleen van die gevallen, die bij het ministerie van binnenlandse zaken waren aangemeld. Het totaal bedroeg meer dan 25.000. Het aantal tegenstanders dat de SA en SS gedurende hun 'wilde jachten' voornamelijk in de grotere steden arresteerde en in de *Prügelstätte* of elders afranselde en voor korte tijd gevangen hield, is niet te schatten.

volge van een groot aantal vrijlatingen, steeg in korte tijd tot bijna 15.000. Voor geheel Duitsland kon op 31 juli 1933 het totaal aantal *Schutzhaftlinge* worden gesteld op het exacte aantal van 26.789.

In dezelfde tijd begon echter op hoger bestuursniveau enige onrust te ontstaan over het schofterige optreden van SA en SS. Zelfs Hitler werd toegankelijk voor argumenten om ter wille van het gezicht van zijn regime en de economie van het land de intimidatie door zijn bruinhemden te doen staken. Begin juli zei hij tot SA-functie-narissen dat het zinloos zou zijn nog verder *darauf los zu revolutionieren*. De bruinhemden hadden hun werk voortreffelijk gedaan; hun terreur had groot effect gesorteerd — maar het



**Boven: een aantal 'Schutzhaftlinge' in het kamp Oranienburg. Gevangenen van dit soort werden na de Rijksdagbrand in groten getale in gevangenis en kampen bijeengedreven op basis van een 'noodwet'.**

Hun aantal is ongetwijfeld vele malen groter geweest dan in Pruisen.

Een tweede arrestatiegolf spoelde in het late voorjaar en de vroege zomer van 1933 over Duitsland. Het verbod van de SPD, de *Reichsbanner*, de vakbonden en andere verenigingen ging vergezeld van een zelfde terreurpraktijk als de communisten al eerder aan den lijve hadden ondervonden. Het aantal *Schutzhaftlinge* in Pruisen, dat in mei flink gedaald was ten ge-

bleek moeilijk hen tot de orde te roepen. Er werden echter maatregelen genomen om aan de excessen een einde te maken, de 'wilde kampen' op te heffen en de *Schutzhaftlinge* onder staatstoezicht te concentreren in enkele kampen. Een van die maatregelen was de opheffing van de SA als *Hilfspolizei*; dat geschiedde op 2 augustus 1933 in Pruisen. Het aantal *staatliche Lager* moest daar tegen het einde van het jaar tot zes zijn teruggebracht; daarvoor werden Papenburg, Sonnenburg, Lichtenburg, Brandenburg, Brauweiler bij Keulen en Mohringen bij Hannover aangewezen. Het lag in de bedoeling om vooral in de *Moorlager* van Papenburg alle *Schutzhaftlinge* uit Pruisen te concentreren; men schatte de permanente bezetting van



het kampcomplex op ongeveer 10.000 gevangenen. Het is de betrokken autoriteiten geleidelijk aan gelukt nog vóór het einde van het jaar vele *Prügelstätte* en 'wilde kampen' in Berlijn en de Pruisische provincies op te heffen of aan de excessen van de bewaking een halt toe te roepen. Zo werd in de herfst van 1933 de zorg voor de bewaking van het kamp Papenburg tijdelijk aan de SS ontnomen en overgedragen aan de leden van de Berlijnse politie.

Begin 1934 liet de rijksminister van binnenlandse zaken, de nationaal-socialist Dr. Frick, een circulaire uitgaan naar de *Landesregierung*, waarin hij met betrekking tot het toepassen van de *Schutzhaft* (die men vooral niet als een straf, als een vervanging van gerechtelijke of politie-

te bewerken. De *Gestapo*-chef heeft dat in ruime mate gedaan. Hitler hield bij deze audiëntie een van zijn vele monologen, waarin hij zich tot Goering richtte... 'kijk eens, *Herr Goering*... bent u dan de weerzinwekkende aanblik van die kerels vergeten, van deze misbaksels uit de hel, die ons in de dagen van de strijd als roofdie-ran aanvielen. Ik zie hun brutale smoelen nog bij alle zaalgevechten, tijdens al die perverse re-devoeringen. We hebben veel te veel considera-tie met dat achterbakse gespuis. Nu brengen we ze weer met zorg onder in kampen, we geven ze te eten en vertroetelen ze, ja we laten ze zelfs werken. Ik wil niet dat de Duitse aarde door dit uitschot wordt bezoedeld. De schop is te goed voor ze. Nu is het jaar van de revolutie voorbij

van de revolutie, over de onmacht van justitie en andere autoriteiten heen, een weg gebaad naar het punt, vanwaar de instelling van de *Schutzhaft* en het verschijnsel van de concen-tratiekampen blijvende zaken in het nazi-bewind konden worden. Heinrich Himmler, *Reichsführer* van de SS, was erin geslaagd zich in alle Duitse landen aan het hoofd van de poli-tieke politie te laten plaatsen. De laatste benoe-ming viel hem op 20 april 1934 in Pruisen ten deel. Hij had deze functie te danken aan Goe-ring, die nog wel zijn chef bleef, maar bij wie hij als inspecteur van de politieke politie geen moei-lijkheden behoeft te vrezen, wanneer het om een doeltreffende behandeling van politieke tegenstanders ging. Het kamp Dachau, dat on-



Städteutscher Verlag

straf mocht hanteren) de teugels straffer wilde aanhalen. De verantwoordelijke instanties moesten vooral nagaan of er wel voldoende redenen voor een *Schutzhaftverhängung* aanwezig waren, als van de zijde van de NSDAP aangifte werd gedaan van de staatsgevaarlijkheid van een tegenstander. Deze poging tot drastische beperking van de toepassing van de *Schutzhaft* heeft in Pruisen wel enig resultaat gehad. Vóór de kerstdagen van 1933 waren daar overigens vele *Schutzhäftlinge* in vrijheid gesteld dank zij persoonlijk ingrijpen van Rudolf Diels bij Goering en de *Führer*. Hitler zei dat hij een amnestie voor politieke gevangenen niet zou kunnen goedkeuren, maar Diels mocht zijn gang gaan om in bijzondere gevallen vrijlating

**Appel van een aantal vooraanstaande gevangenen in Oranienburg. Geheel links de SPD-fractievoorzitter Ernst Heizmann.**

en ze leven allemaal nog. Bij de eerste grote schoonmaak hadden ze allemaal moeten verdwijnen...? Rijksminister Frick heeft in het *Schutzhafterlass* van 12 april 1934 nog eens gepoogd het misbruik van de *Schutzverhängung* wettelijk te beperken, voor zover deze als tijdelijk opgevatte maatregel nog niet afgeschaft kon worden. Deze poging heeft niet veel effect gehad, ook al was aan het bestaan van de 'wilde kampen' in het voorjaar van 1934 zo goed als een einde gekomen. Een andere macht had zich in de chaos

der zijn toezicht viel, had onder het bestuur van commandant Eicke al een 'uitstekende' naam gekregen. Zijn *Sicherheitsdienst* was bovendien voor de jacht op politieke tegenstanders voortreffelijk georganiseerd. Het optreden van de SS zou ook een gedistantieerder, een koeler optreden tegen de vijanden van Hitlers regime gaan betekenen. In dezelfde periode werden op 30 juni 1934 (de 'nacht van de lange messen') een groot aantal leidende figuren van de SA, onder anderen Ernst Röhm, de eerste slachtoffers van het koele, koude optreden van Himmlers SS. Zo konden de 'wilde kampen' beheerd door de SA-rabauwen definitief verdwijnen. De SS nam de zorg voor het restant over, waartoe ook Oranienburg behoorde.



DE OPZET VAN HET  
CONCENTRATIEKAMP DACHAU

# MISDADIG MODEL

DRS. C. J. F. STULDREHER



Fotoarchief Spaarnestad

*'Es gibt nur eines was Gültigkeit hat: Der Befehl.'*  
(Briefhoofd van Theodor Eicke)

Op 21 maart 1933 kon men in de 'Völkischer Beobachter' lezen dat in Dachau, 15 kilometer ten noordwesten van München, op het terrein van een kruitfabriek een kamp voor *Schutzhaftlinge* was opgericht in de stenen barakken aldaar. Heinrich Himmler, commissaris van politie te München had daartoe daags tevoren opdracht gegeven... 'hier zullen alle communistische en voor zover nodig ook alle sociaal-democratische en *Reichsbanner*-functionarissen worden bijeengebracht, omdat het op de duur niet mogelijk is en een te grote belasting voor het staatsapparaat zou zijn deze lieden

**Tegen Kerstmis 1933 werd uit Dachau een aantal gevangenen vrijgelaten na het aanhoren van enkele ernstige vermaningen.**

onder te brengen in strafgevangenissen. Gebleken is dat het niet doenlijk is deze mensen in vrijheid te stellen, omdat ze blijven stoken en onrust verwekken...'

In een van die barakken werd een afbeelding van een SA-man op een wand geschilderd met daarnaast de kernachtige leuze *Über Gräber vorwärts*. Een gevangene was amper binnengebracht of hij liep het risico voor een aantal weken de ziekenbarak ingeranseld te worden met een gereede kans op blijvende invaliditeit. Deze 'behandeling' hoorde bij het verhoor, wás het

verhoor; de gevangene kon meestal niets tot zijn verdediging aanvoeren.

In de eerste maanden was de bewaking voornamelijk toevertrouwd aan leden van de Beierse *Landespolizei*; zij werden in juli 1933 vervangen door leden van de *Allgemeine SS*. Dat was de eerste daad van *SS-Standartenführer* Theodor Eicke, die kort daarvoor door Himmler tot commandant van het kamp was benoemd. Zijn voorganger, Hilmar Wäckerle, was wegens medeplichtigheid aan het listig uit de weg ruimen van een aantal gevangenen ontslagen. Wäckerle, die in de meidagen van 1940 als bataljonscommandant van de *SS-Standarte 'Der Führer'* aan de Grebbeberg vocht, had met volledige goedkeuring van zijn chef Himmler geprobeerd



de behandeling van de gevangenen in een systeem van straffen en classificatie te omschrijven en te regelen.

Zijn *Sonderbestimmungen*, nog slechts een ontwerp, werden het voorbeeld voor Eickes uitgewerkte *Disziplinar- und Strafordnung für das Gefangenenlager* van 1 oktober 1933. Onder het motto *Toleranz bedeutet Schwäche* stelde hij een gedifferentieerd systeem van straffen op. Die voorschriften hebben er niet weinig toe bijgedragen de onrust over het eigenmachtig optreden van SA en SS weg te nemen. Zij maakten in het kader van het handhaven van orde en veiligheid in de nieuwe staat een uitermate correcte indruk. Dat was ook Himmlers bedoeling; de terreur bij de uitschakeling van de poli-

vangenen niet hard genoeg konden zijn; zij waren immers de behoeders van de revolutie; zij stonden iedere dag tegenover de *'Feind hinter dem Draht'*. In de inleiding op zijn instructies liet hij dan ook op het *Toleranz bedeutet Schwäche* volgen: *'aus dieser Erkenntnis heraus wird dort rücksichtslos zugegriffen werden, wo es im Interesse des Vaterlandes notwendig erscheint. Der anständige, verhetzte Volksgenosse wird mit diesen Strafbestimmungen nicht in Berührung kommen.'* In de praktijk kwam van dat laatste bitter weinig terecht; vaak alleen al omdat het SS-personeel en de bewakers van hun gevangenen volstreekte onderworpenheid eisten. De geringste onachtzaamheid bijvoorbeeld bij het naleven van de belachelijke straffe

De interpretatie van het gedrag van een gevangene berustte 'in het belang van orde en tucht' steeds bij de SS'er. Hoe ernstiger het vergrijp, des te zwaarder de straf. In de verordening werden ze trapsgewijze opgesomd. Veertien dagen streng arrest kreeg bijvoorbeeld iemand die zonder bevel van de *Kompanieführer* (later *Blockführer* genoemd) in een andere dan de hem toegewezen barak een onderkomen probeerde te vinden. Veertien dagen streng arrest met vijftientig stokslagen bij het begin en het einde van de straf was voor een gevangene die 'in brieven of andere mededelingen kritische opmerkingen maakt over nationaal-socialistische leiders, over staat en regering of over hun organen en instellingen; marxistische of libera-



Süddeutscher Verlag

**'SS-Standartenführer' Theodor Eicke werd in 1933 door Himmler tot commandant van het concentratiekamp Dachau benoemd. Hij stelde een gedifferentieerd systeem van straffen voor de gevangenen op.**

tieke tegenstanders werd doeltreffend gecamoufleerd. Himmler verstond die kunst en Eicke ook. Als kampcommandant was hij verantwoordelijk voor alles wat er in het kamp gebeurde, maar niemand anders dan Himmler kon hem op het matje roepen. Onder de dekmantel van de *Disziplinarordnung* konden de bewakers hun terreur feitelijk nog effectiever uitoefenen. Een SS'er mocht volstrekt geen medelijden tonen jegens een gevangene; dat was hem onwaardig. Als kampcommandant van Dachau (tot begin 1935) en daarna als *Inspekteur der Konzentrationslager* en *Führer der SS-Wachverbände* (in beide functies op 7 juli 1934 door Himmler benoemd) heeft Eicke bewakers en personeel ingehamerd dat zij tegenover de ge-

**De gevangenen in Dachau moesten zelf de muren van het kamp versterken.**

militaire groetplicht, kon een gevangene, of hij nu *anständig* en slechts *verhetzt* of een *politisierende Hetzer* en *intellektuelle Wühler* was, noodlottig worden en hem al acht dagen streng arrest bezorgen met vijftientig stokslagen bij het begin en aan het einde van die straf. Paragraaf 6 sub 1 van de *Disziplinarordnung* luidde als volgt: *'wer einem SS-Angehörigen gegenüber abfällige oder spöttische Bemerkungen macht, die vorgeschriebenen Ehrenbezeichnung absichtlich unterlässt, oder durch ein sonstiges Verhalten zu erkennen gibt, dass er sich dem Zwange der Zucht und Ordnung nicht fügen will...'*

le leiders verheerlijkt of mededelingen doet over voorvallen in het concentratiekamp.' Voordat het strafreglement aan de toepassing van de doodstraf toekwam, werden eerst nog een niet gering aantal vergrijpen opgesomd in de strafklassen van eenentwintig en tweeënveertig dagen streng arrest, al of niet met stokslagen. Het arrest, *'Einzelhaft bei hartem Lager, bei Wasser und Brot'* en om de vier dagen enig warm eten, heeft menig gevangene in wanhoop tot zelfmoord gebracht.

Alles wat maar enigszins naar sabotage zweemde — ... *'wer im Lager, an der Arbeitsstelle... zum Zwecke der Aufwiegelung politisiert... aufreizende Reden hält... Cliquen bildet... oder wer andere zur Flucht oder zu einem Verbrechen*



verleitet, hierzu Ratschläge erteilt... — moest door ophanging gestraft worden. De kampcommandant bezat de bevoegdheid met een jury uit het kamppersoneel het doodvonnis uit te spreken. Voor zover het kamppersoneel zelf niet in staat was het gedrag van de gevangenen, hun uitlatingen etc. na te gaan, schakelde men spionnen in; dikwijls waren dat in de eerste jaren murw geworden politieke gevangenen, later (sedert begin 1937) vooral criminele *Häftlinge*. De laatste categorie heeft in de geschiedenis van alle kampen over het algemeen een smerige rol gespeeld; zij waren de natuurlijke handlangers van de SS'ers en verwierven voor hun diensten bepaalde (overigens twijfelachtige) privileges. Bij het interne gevangenenbestuur hebben zij in de grote kampen geruime tijd de belangrijkste functies bekleed. Van hen heeft de SS een goed gebruik kunnen maken om de andere *Häftling*-categorieën nog beter te terroriseren. De laatste paragraaf van Eickes *Disziplinarordnung* noemt ook een aantal *Nebenstrafen*; daaronder verstond men strafexercities, *Prügelstrafe* — wel te onderscheiden van de *Stockhieben* bij arrest — het verbod om brieven naar de familie te schrijven, het inhouden van het dagelijks voedselrantsoen en het *Pfahlbinden*, dat bijvoorbeeld in Buchenwald in de nog erger vorm van *Baumhängen* zou ontaarden. Bij dit alles kon de gevangene bovendien nog iedere dag opnieuw met *Strafarbeit* belaagd worden. Deze straffen hielden weer talloze mogelijkheden voor variatie in: bijna iedere SS'er had voor de een of andere wijze van straffen een bijzondere voorkeur, zijn eigen manier van chicaneren. Zo liep Wäckerle altijd met een karwats rond. De kampliteratuur zit vol verhalen over allerlei soorten mishandelingen. Iedere officieel toegediende straf werd geregistreerd en dat betekende zonder meer verlenging van de *Schutzhaft* voor bepaalde of onbepaalde tijd. In de organisatie van het kampbestuur, dat geleidelijk uitgroeide tot een vijftal afdelingen — met name de *Kommandantur*, de *Politische Abteilung*, het *Schutzhaftlager*, de *Verwaltung* en de *Lagerarzt* — en in 1936 een definitieve vorm had aangenomen, vertegenwoordigde de *Politische Abteilung* de *Gestapo*. De chef van deze afdeling leidde met zijn staf de verhoren en had alles te doen wat de uitvoering van de *Schutzhaft* betrof. Hij was een politiefunctionaris die niet tot het eigenlijke kamppersoneel behoorde, al moest hij wel ter beschikking van de kampcommandant staan. Hij was bij de staf gedetacheerd door de *Stapostelle* van het district waarin het kamp gelegen was. De derde afdeling, die van het *Schutzhaftlager*, werd ge-

leid door een reeks SS-functionarissen, met name door de *Schutzhaftlagerführer*, de *Rapportführer*, de *Blockführer* en de *Kommandoführer*, die allen nauw betrokken waren bij de dagelijkse gang van zaken, van het sarrende ochtendappel tot het naar bed jagen. Allen lieten zich bij hun arbeid bijstaan door de gevangenen zelf. Hier ligt de oorsprong van het interne gevangenenbestuur, waarin politieke gevangenen en criminelen in de loop van de tijd hevig met elkaar zouden vechten om de baantjes van *Lagerälteste*, *Lagerschreiber*, *Blockälteste*, *Oberkapo* en *Kapo*. Op de vierde afdeling, die van het beheer, werden ook gevangenen ingeschakeld bij toezicht en administratie. In 1935 bestonden er in Dachau tien *Häftlings-*

op 1 oktober 1933, liet hij tevens uitvoerige *Dienstvorschriften für die Begleitposten und Gefangenenbewachung* uitgaan. De bewakingsploegen behoorden aanvankelijk tot de *Allgemeine SS*. Eicke heeft hen in zijn functie van *Inspekteur der Kl* en *Führer der SS-Wachverbände* in volledige overeenstemming met Himmler uit het kader van de *Allgemeine SS* gelicht en gemaakt tot zelfstandige eenheden bij de bewaking van de verschillende kampen. De voorschriften voor de bewaking van het kamp Dachau en zijn arbeidscommando's zijn evenals die voor de behandeling van de gevangenen binnen het kamp model geworden voor het toezicht van de SS in andere kampen. Het streng militaire bewakingssysteem liet geen en-



Süddeutscher Verlag

### Kortgeknijpte gevangenen in Dachau wachten op het appel gelaten de bevelen af.

kompanien met een gemiddelde sterkte van tweehonderdvijftig gevangenen. De ordening van het dagelijks leven in het kamp was geheel op militaire leest geschoeid.

Het verhaal van het ontstaan en de ontwikkeling van de *SS-Totenkopf*-divisies uit de *SS-Wachverbände* behoort niet tot het onderwerp van dit artikel; het is een apart hoofdstuk in de geschiedenis van de SS. Hun ontstaan heeft in oorsprong echter alles te maken met de bewaking van de concentratiekampen. Ook die werd door Theodor Eicke geregeld. Op dezelfde dag dat de *Disziplinarordnung* werd afgekondigd,

kele poging tot verzet van de gevangene toe: 'waarschuwingsschoten zijn verboden'; de bewakers mochten alleen maar raak schieten; een onverwachte beweging was al voldoende om een gevangene 'op de vlucht naar te schieten'. Tot die mentaliteit had Eicke iedere SS'er die 'de vijand achter het prikkeldraad' wilde helpen bestrijden, '*scharf gemacht*'. Dit getuigenis is van een van zijn leerlingen, Rudolf Hoess, de latere commandant van Auschwitz. Veel commandanten en andere belangrijke kampfunctionarissen zijn door Eicke in deze geest voor hun functie opgeleid. Voor hen bestond slechts wat Eicke als leus boven zijn briefpapier had gezet; het was tevens de rechtvaardiging voor al hun misdaden.

In het kamp heerst het standrecht. Iedere gevangene kan bij eenvoudige vergrijpen neergeknald worden. Van alle kanten staan de vuurmonden van de machinegeweren op de gevangenen gericht. Meer dan één keer barstte het schieten los, gelukkig zonder iemand te raken. De gevangene is verplicht elke SS'er te groeten door een 'stramme houding' aan te nemen. Vroegere frontsoldaten moeten elke snootap in uniform dit eerbetoon bewijzen!

(Uit: 'Konzentrationslager, ein Appel an das Gewissen der Welt' — Karlsbad 1934)



DE CONCENTRATIEKAMPEN  
IN DUITSLAND (TOT 1939)

# TRIOMF VAN HET ONRECHT

DR. M. BROSZAT



Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie



De moord op Ernst Röhm en andere hoge SA-leiders in de Bartholomeusnacht van 30 juni 1934 heeft de revolutionaire en terroriserende macht van de SA gebroken. De SS werd alleenheerser over de concentratiekampen. Vanaf die tijd was zij verantwoordelijk voor de bloedige zuiveringen. De kamporganisatie en de behandeling der gedetineerden veranderden sindsdien ten opzichte van de situatie in 1933, toen de nadruk lag op willekeur en individuele terreur.

Sinds het voorjaar van 1933 had men overal ter wereld met ontzetting en afgrijzen gereageerd op de gruwelijke berichten over moord en mishandeling in de concentratiekampen van de SA en SS. In het buitenland was men van deze toe-

**Links: particuliere martelliefhebberij onttaarde in Buchenwald in het zogenaamde 'Baumhängen'. Als straf voor geringe vergrijpen werden gevangenen opgetakeld aan hun op de rug gebonden polsen en genadeloos afgeranseld.**

standen op de hoogte door mededelingen van een groot aantal emigranten dat in het voorjaar en de zomer van 1933 Duitsland ontvluchtte. Ook in Duitsland zelf werd sinds de herfst van 1933 kritiek geuit op de toestanden in de concentratiekampen. Deze kritiek kwam van de zijde van de justitie en het burgelijk bestuur, ja zelfs van de nationaal-socialistische juristenbond en oudgediende politieambtenaren, wie het handhaven der wet in het bloed zat. Reeds vanaf de nazomer van 1933 zagen Hitler en zijn nationaal-socialistische ministers Frick en Goering zich gedwongen meer dan eens het einde van de nationaal-socialistische revolutie te verkondigen en er bij de partij op aan te dringen de door de wet gestelde grenzen niet te overschrijden. De nieuwe nazi-hoogwaardigheidsbekleders in de rijksregering en in de landsregeringen hadden er zelf het grootste belang bij dat veiligheid en orde (*Sicherheit und Ordnung*) werden hersteld en dat er een einde werd gemaakt aan willekeurige arrestaties en openlijke vormen van terreur, die voornamelijk door de SA en de SS werden uitgeoefend.

Dientengevolge werden reeds in de winter van 1933 op 1934 *Schutzhaft*-gevangenen massaal ontslagen en vele concentratiekampen en provisorische gevangnissen gesloten. Incidenteel trad de justitie ook op tegen leden van de SA en SS die politieke gevangenen hadden gedood of mishandeld. Dat Hitler, Goering en Himmler op 30 juni 1934 de SA-top konden liquideren zonder protest van hun conservatieve regeringspartners, kwam omdat men van deze coup een herstel van de openbare veiligheid verwachtte. Men liet zich daarbij leiden door de waan dat misdadige acties als deze zeer zeker een bijdrage konden leveren tot het herstel van de rechtsstaat.

In de jaren 1934 tot 1936 bestonden er in Duitsland twee aan elkaar tegengestelde binnenlandse politieke stromingen met betrekking tot de concentratiekampen: de conservatieve krachten in het regime stelden pogingen in het werk om het onwettige middel van de *Schutzhaft* en de concentratiekampen af te schaffen. Tegelijkertijd streefden zij naar de vervanging hiervan door verscherping van de wettelijke maatregelen in het vervolgingsbeleid jegens 'vijanden van de staat' en politieke tegenstanders. Zij

wilden nieuwe strafwetten, de oprichting van *Sondergerichte* en een *Volksgerichtshof*. Deze stroming was zo sterk, dat ook de SS zich er niet geheel aan kon onttrekken. Daar de kritiek zich hoofdzakelijk richtte op de concentratiekampen, reduceerde de SS het aantal kampen, terwijl zij de bewaking onderwierp aan een strakkere discipline. Ook beijverde zij zich de indruk te wekken dat de kampen niet zozeer beoogden te concurreren met de strafvervolgving van de justitie, dan wel dat het instituten waren tot heropvoeding van politieke 'kankeraars' (*Miesmacher*), 'dwarsdrijvers' (*Störenfriede*) en bepaalde 'asociale elementen'. Het aantal *Schutzhäftlinge* verminderde door alle kritiek tussen 1934 en 1936 tot zeventuizend à tienduizend.

**Rechts: 'SS-Gruppenführer' Heinrich Müller, wiens 'Gestapo' viel onder Himmlers 'Reichskriminalpolizeiamt'.**

**Rechtsonder: Hitlers minister van binnenlandse zaken, dr. Wilhelm Frick.**

zend. Enkele duizenden prominente communistische en sociaal-democratische gevangenen werden jarenlang in de kampen vastgehouden; het merendeel van de politieke gedetineerden in kampen en gevangnissen bestond gedurende deze jaren echter uit 'lichte gevallen', veelal mensen die op grond van tegen de staat gerichte uitlatingen door de partij waren aangeklaagd; de 'zwaardere gevallen' van illegale politieke activiteit werden in de meeste gevallen ter behandeling aan de justitiële autoriteiten overgedragen.

Het was symptomatisch voor deze jaren dat Himmler er in 1935 toe kon overgaan delegaties van het Internationale Rode Kruis en geselecteerde buitenlandse bezoekers toestemming te verlenen enkele speciaal hiertoe uitgezochte kampen te bezichtigen. Deze kampen leken hun afschrikwekkende werking te hebben verloren; met name in Duitsland moesten zij doorgaan voor inrichtingen waarin werkschuwe en politiek onverbeterlijke elementen een heilzame heropvoeding moesten ondergaan. De SS slaagde erin zowel het relatief onschuldige karakter als de onmisbaarheid van de concentratiekampen aan te tonen, terwijl zij tevens de pogingen torpedeerde om de kampen en de niet op wettelijke basis geschoeide *Schutzhaft* af te schaffen. Juist in deze periode leken de kampen betrekkelijk ongevaarlijk en kon de SS ongehinderd de grondslag leggen voor de opbouw en verdere uitbreiding van het concentratiekampensysteem.

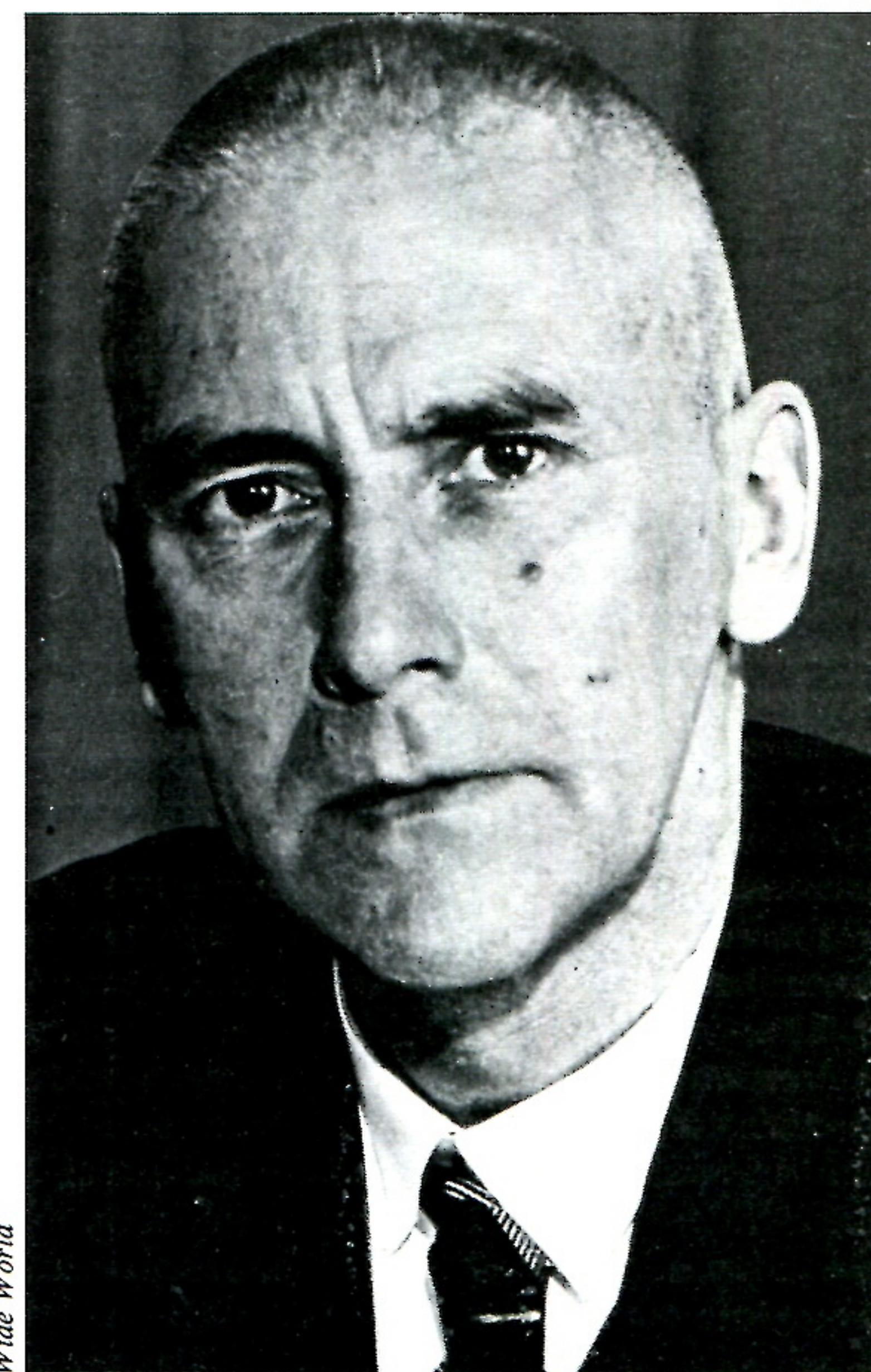
In juni 1934 benoemde Himmler de commandant van het kamp Dachau, *SS-Gruppenführer* Theodor Eicke, tot *Inspekteur der Konzentrationslager*. In deze hoedanigheid voerde Eicke (vanaf 1935 residerend te Oranienburg bij Berlijn) uniforme bewakings-, disciplinaire en strafvoorschriften in, onderverdeeld naar *Kommandantur*, *Adjutantur*, *Politische Abteilung*, *Schutzhaftlager*, *Verwaltung* en *Lagerarzt*. Bovendien kwamen er — naar militair model — uniforme regels tot stand voor de structuur van de interne leiding (*Kommandant*, *Schutzhaftlagerführer*, *Rapportführer*, *Blockführer*). Ook werd de gang van zaken gestroomlijnd door de invoering van ochtend- en avondappels. Eicke werd in 1934 bovendien belast met de leiding, de uniforme organisatie en de opleiding van de

SS-bewakingstroepen (*Wachtruppen*). Deze bewakingstroepen waren in 1933 en 1934 over het algemeen samengesteld uit jonge, werkloze SS'ers, die tegen een gering soldij bewakingsdiensten uitvoerden. In 1934—1935 lichtte Eicke de *SS-Wachverbände* uit het algemene organisatiekader van de SS en vormde daaruit de zogenaamde *Totenkopfverbände*, een bewapende speciale eenheid (*Sondertruppe*) van de SS.

De tweede belangrijke voorwaarde tot institutionalisering van het concentratiekampensysteem was de samensmelting van de SS met de *Gestapo* en de *Kriminalpolizei*. Reeds in april 1934 wist Himmler de leiding van de politieke politie in alle Duitse *Länder* in handen te krij-



Fotoarchief Spaarnestad



Wide World



gen door de inspectie van de Pruisische geheime staatspolitie over te nemen. Dit politieonderdeel had aanvankelijk nog onder het formele toezicht van de Pruisische minister-president Hermann Goering gestaan. Hierdoor was Himmler in de eerste plaats in staat de topfuncties van de politieke politie te bezetten met SS-leiders en functionarissen van de SD, de veiligheidsdienst van de SS. Hij koppelde daarmee de opdrachten van de politieke staatspolitie aan die van de inlichtingendienst van de partij. Hoewel staatsinstanties en ook verscheidene gouwleiders van de NSDAP hiertegen in verzet kwamen, wisten Himmler en Heydrich door te zetten dat de politieke politie vrijwel geheel los kwam te staan van het binnenlandse bestuur.

Haar verordeningen en maatregelen werden daarmee onttrokken aan het toezicht van de justitie.

De Pruisische *Gestapo*-wet van 10 februari 1936 bekrachtigde deze ontwikkeling. Deze wettelijke basis, zowel als de benoeming van Himmler tot *Chef der deutschen Polizei im Reichsministerium des Inneren* op 17 juni 1936 strookte weliswaar niet helemaal met Himmlers en Heydrichs wensen om een volledig onafhankelijke *Staats-sicherheitszentrale* in het leven te roepen, maar zij waren toch een belangrijke stap in deze richting. Met deze *Gestapo*-wet was het tot dusver bestaande tweeslachtige rechtssysteem formeel vastgelegd; er was nu enerzijds een strafvervolgging door de justitie en anderzijds een buiten-

justitiële *Schutzhaft* door de *Gestapo*. In de daaropvolgende tijd schrok de *Gestapo* er ook niet voor terug rechtstreeks in te grijpen in de bevoegdheden van de justitie en rechterlijke uitspraken of vonnissen die haar als te mild voorkwamen te 'corrigeren' door personen die de justitie had vrijgelaten direct in *Schutzhaft* te nemen en over te brengen naar concentratiekampen. Een dergelijk geval dat zeer veel opzien baarde was het overbrengen van dominee Niemöller naar het concentratiekamp Sachsenhausen, nadat hij in 1938 door een uitspraak van het *Sondergericht* te Berlijn in vrijheid was gesteld.

Door het in werking treden van de *Gestapo*-wet waren de pogingen definitief mislukt om de



Städteutscher Verlag

## LEVEN IN ORANIENBURG

Om half acht aantreden voor de werkverdeling. Een deel van de gevangenen wordt afgemarcheerd om de laarzen van de SA-bewakers te poetsen, hun kamers op te ruimen en hun was te doen. De SA heeft om half tien appel; vóór die tijd moeten hun spullen kraakhelder zijn. Een paar man worden aangewezen voor de verzorging van de 'Sturmbannführer'; een dozijn anderen voor het aardappelen schillen. Een tweede groep krijgt werk in het kamp: het uittrekken van het gras

tussen de stenen op de binnenplaats, het verwijderen van steentjes uit het gazon, het schoonmaken van de latrines, het vervoer van stenen voor een nieuwe latrine. Ander werk is er niet. De gevangenen die geen taak hebben gekregen, mogen hun tijd op het gazon doorbrengen, tot een SA-man op het idee komt ze aan het 'turnen' te zetten. Naast het 'turnen aan de toestellen' zijn er in Oranienburg twee soorten 'lichaamsoefeningen' in zwang. De ene bestaat uit het zogenaamde 'strammestehen'. De gevangenen moeten in rijen aantreden en 'stram staan' — een, twee,

drie uur lang. Wie zich beweegt, niet stram genoeg staat of door zwakte omvalt, wordt getrapt of krijgt oorvijgen. Het tweede soort 'lichaamsoefeningen' is ingevoerd door 'Sturmbannführer' Pege, die op 1 juni naar Oranienburg kwam. Hij laat de gevangenen per afdeling aantreden voor het 'kniebuigen', een oefening die telkens in totaal acht minuten duurt en een onbepaald aantal malen onverkort wordt herhaald.

(Uit: 'Das neue Tage-buch', uitgegeven door Leopold Schwarzschild — Amsterdam 1933)



concentratiekampen en de *Schutzhaft* af te schaffen. En de benoeming van Himmler tot chef van de Duitse politie maakte het mogelijk de concentratiekampen en de *Totenkopfverbände* van de SS voortaan als rijksorganen in de rijksbegroting op te nemen. Tot dusverre waren deze organen gefinancierd uit respectievelijk het budget van de *Länder* en van de partij. Daarmee was meteen aan de materiële voorwaarde voldaan om nieuwe grote concentratiekampen volgens uniforme rijksmaatstaven te bouwen. De uitbreiding van het kamp Dachau en de bouw van de nieuwe grote kampen Buchenwald (bij Weimar) en Sachsenhausen (bij Berlijn) konden dan ook in 1936 en 1937 beginnen. In 1938 volgde de bouw van de kampen

Mauthausen (bij Linz) en Flossenburg (in de Beierse Oberpfalz). Nog voor het begin van de oorlog kon het vrouwenconcentratiekamp Ravensbrück (bij Fürstenberg aan de Oder) worden ingericht.

Vanaf 1936—1937 slaagde Himmler er ook in de *Kriminalpolizei* nauwer aan de SS te binden. Hij centraliseerde namelijk het *Reichskriminalpolizeiamt* en verbond aan de top met elkaar het nieuwe *Hauptamt Sicherheitspolizei* (door Heydrich geleid), de *Kriminalpolizei* (onder bevel van *SS-Gruppenführer* Arthur Nebe) en de *Gestapo* (onder bevel van *SS-Gruppenführer* Heinrich Müller). Later werd behalve de *Ordnungspolizei* ook het apparaat van de SD-leiding in dit toporgaan opgenomen. Zo ontstond

op 27 september 1939 het *Reichssicherheitshauptamt* dat fungeerde als centraal bestuur van de veiligheidspolitie van staat en partij. De aparte positie van de veiligheidsorganen van de nationaal-socialistische staat was daarmee institutioneel bezegeld. Deze organen stonden onder Himmlers bevel en waren losgemaakt uit het verband van staat en partij, zodat zij aan geen enkele controle, van welke instantie dan ook, onderworpen waren.

Tot 1936 zaten in de concentratiekampen in verreweg de meeste gevallen politieke tegenstanders, hoewel er ook toen reeds in enkele gevallen in Dachau en andere kampen *Asoziale*, *Gewöhnheitsverbrecher*, homoseksuelen of andere *Störenfriede* vastzaten.



Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

**Gevangenen aan het werk in de steengroeven van Flossenburg. Monumentale gebouwen konden mede daardoor worden opgetrokken.**

**Rechts: 'Rapportführer' Lampe met zijn 'Blockführer' Meyer, Saathoff, Hohmann, Krämer, Schröter en Seifert in het concentratiekamp Sachsenhausen.**

**Links: in Dachau lazen de gevangenen dat er slechts één weg naar de vrijheid leidde. Als mijlpalen waren aangegeven: gehoorzaamheid, vlijt, eerlijkheid, orde, netheid, nuchterheid, waarachtigheid, offerzin en vaderlandsliefde.**



Keystone München



## ELITETROEP

*Uit de richting van de voorste kampstraat weerklonk bulkend een marslied, dat naderbij kwam. (...) Alsof de hele wereld het horen moest, brulden zij het refrein:*

*'Als 't jodenbloed van 't mes af spat,  
Dan gaat 't nog eens zo goed!'*

*Ze hadden het zó ingericht, dat dit refrein sterker werd, als ze de jodenbarak voorbijmarcheerden. Ze verdeelden zich in twee rijen en gingen staan, het geweer aan de voet. Soldatesk was deze opstelling niet; evenmin was de greep op het geweer precies zoals die bij de soldaten moest zijn. De broeken zaten slordig in de kaplaarzen. Ieder had zijn pet op zoals hij dat zelf wilde.*

*Tegelijk met de SS was een lange jongeman komen aanslenteren; zijn pet stond scheef en hing zowat in zijn nek en hij had een aktentas onder de arm. (...) Op alle gezichten lag een zelfde uitdrukking van shuwe geniepigheid; deze ogen leken geen mensenogen; ze loerden uit smalle spleten, als bij een kat. Nu kwamen ze dichterbij! De lange met de aktentas rekte zijn hals uit en schreeuwde: 'Volksvertegenwoordigers en secretarissen, voor!'*

*Tegelijk met Firner kwamen nog een aantal mannen uit de rijen.*

*'Aha! Dus daar zijn jullie nu! Nu kun je proberen of je voortaan je vuile bek open kunt doen! Jullie weet helemaal niet hoe overbodig je bent! Aan-treden! Redacteurs en journalisten, voor!'*

*Vier mannen traden naar voren.*

*'Hallo, dat kan toch niet alles zijn! 'Münchener Post', voor!'*

*Uit de groep van vier mannen kwam een klein mannetje met een kreupel been schuchter naar voren.*

*Zichtbaar teleurgesteld brulde de lange: 'Eruit! Eruit!... Is er dan niemand anders?'*

*De ene man antwoordde: 'Neen!'*

*Toen schreeuwde de lange: 'We zullen jullie nog wel eruit krijgen, zwijnen!' Hij gaf een gevangene die wat apart stond, een wenk. Deze gaf met kalme stem het bevel: 'Formeert het arbeidscommando!'*

*Er onstond enig heen-en-weergeloop dat een paar minuten duurde.*

*'Compagnie ambachtshui afgemarcheerd!' Een lange stoet verliet de weide, zonder dat hij door SS vergezeld werd. Aan het hoofd van iedere andere arbeidsgroep ging telkens een gevangene als kapo. Firner en zijn vrienden moesten een afdeling vormen; het bevel klonk: 'Grindkuilcommando afmarcheren!'*

*Ongeveer twaalf SS-mannen met het geweer over de schouder sprongen toe en flankeerden de afdeling; enkelen liepen erachter. 'Zingen!... Zingen!... Komt er nog wat van?!... We zullen het jullie wel leren! Daar kun je nog wat aan beleven!'*

*De kern van de voorste colonne begon. De inzet werd bedeesd voortgezet. Ze zongen het lied van de jager die in het prieel afscheid neemt van zijn Lina.*

*(Uit: 'De hel van Dachau', door Walter Hor-nung — Amsterdam 1936)*

In de volgende periode ging de *Kriminalpolizei* met regelmatige tussenpozen over tot het arresteren van bedelaars, werkschuwen, prostituées, homoseksuelen, drankzuchtigen, recidivisten en Jehovahgetuigen, wier organisatie reeds vóór 1933 verboden was. Zij allen werden in zogenaamde preventieve hechtenis (*Vorbeugungshaft*) genomen en bij duizenden tegelijk in de nieuwe grote kampen ondergebracht. Hun aantal overtrof bijvoorbeeld in Sachsenhausen reeds in 1938 dat van de politieke gevangenen. Bij al deze groepen ging het om personen die gearresteerd werden zonder rechterlijk vonnis. Zij werden vastgehouden op grond van het feit dat zij op opsporingslijsten voorkwamen, aangebracht waren, of omdat de politie het nodig

oordeelde. Alle categorieën droegen in de kampen driehoeken van verschillende kleur: rood voor politieke gevangenen, groen voor misdadigers, zwart voor asocialen, roze voor homoseksuelen, paars voor Jehovahgetuigen.

Himmler had sinds 1936—1937 om twee redenen groot belang bij uitbreiding van het aantal concentratiekampen. Het grote aantal en de grotere omvang van de kampen verschaften hem een welkom voorwendsel om de bewapende *Totenkopfverbände* van de SS uit te breiden. (De *Wehrmacht* sloeg het bestaan ervan en de opleiding met wantrouwen gade.) Zo kon Himmler het aantal leden van de *Totenkopfverbände*, dat tegen het einde van 1937 ongeveer vijfduizend bedroeg, ten gevolge van de uitbrei-





ding van de kampen in 1938 tot tenminste het dubbele opvoeren.

De tweede reden waarom Himmler belang had bij de uitbreiding der kampen, lag in de economische uitbuiting van het arbeidspotentieel der gevangenen. In 1937—1938 begon zich een groot tekort aan werkkrachten af te tekenen in de industriële sector van de rijkseconomie, die op autarkie en bewapening was gericht. Himmler trachtte in de concentratiekampen de arbeidskracht te gebruiken voor zelfstandige bedrijven onder beheer van de SS. Hij kreeg daarbij de steun van *Amtschef* Oswald Pohl, die de verantwoordelijkheid droeg voor de economische en financiële aangelegenheden van de SS. Deze zelfstandige bedrijven lagen vooral op het

gebied van de steenwinning. Dit leidde in 1938 tot de oprichting van de industriële SS-onderneming *Deutsche Erd- und Steinwerke* (DEST). Het te werk stellen van gedetineerden in nieuwe steenfabrieken bij Buchenwald en Sachsenhausen en in de steengroeven bij Mauthausen en Flossenburg speelde vanaf 1937 een steeds grotere rol. Het leverde door de kosteloze arbeidskracht van de gevangenen aanzienlijke winsten op. De steenwinning trok ook de aandacht van Albert Speer, de architect van de monumentale bouwwerken van de *Führer*. Deze zag daarom aanleiding Himmler in zijn plannen te steunen. Hierdoor kregen de concentratiekampen een nieuwe functie, die gedurende het verloop van de oorlog steeds grotere betekenis zou krijgen.

Dat het aantal gevangenen per kamp steeds toenam, hing echter ook samen met de territoriale annexaties in de jaren 1938 en 1939 en met de golf van de in november 1938 losgeslagen jodenvervolgung. Na de bezetting van Oostenrijk, Sudetenland en het overige deel van Tsjechoslowakije volgden telkens acties van de politie met het doel politieke tegenstanders in deze gebieden te arresteren. Zij werden bijeengedreven en voor het merendeel naar de concentratiekampen overgebracht.

Na de *Reichskristallnacht* van 9 op 10 november 1938 werden in het gehele rijksg gebied ongeveer 35.000 joden bijeengedreven en op speciaal bevel van Himmler voorlopig naar de concentratiekampen verwezen. Daardoor steeg

**‘SS-Reichsführer’ Heinrich Himmler bezocht in de beginjaren van het nazi-regime verschillende concentratiekampen om aan te tonen hoe goed bedoeld de kampen wel waren. Er zaten toen alleen maar ‘kankeraars, dwarsdrijvers en asociale’.**

het aantal gevangenen in één keer van 25.000 naar 60.000, als gevolg waarvan men plotseling met een overbezetting van deze kampen te doen kreeg.

Achter deze actie stond duidelijk het motief de joden te bewegen uit het *Reich* te emigreren. Wie emigratiepapieren kon tonen, mocht de kampen verlaten. Dit cynische dwangmiddel had al snel succes, aangezien de overbezetting in de kampen voor de nieuw aangekomen joden al spoedig tot een hoog sterftecijfer leidde. In het voorjaar van 1939 was het merendeel van de joden uit de kampen vrijgelaten en liep het totaalcijfer van de gedetineerden in het rijksg gebied tot de zomer van 1939 weer terug tot ongeveer 25.000. Reeds in de jaren voor 1939 werd het systeem van concentratiekampen qua aantal en functie reeds uitgebreid, doch de eigenlijke ommekeer voltrok zich pas tijdens de oorlog. In 1933 zaten tijdelijk ongeveer 40.000 Duitsers in *Schutzhaft* in de concentratiekampen; in de jaren 1938—1939 lag het aantal politieke gevangenen gemiddeld om de 10.000, afgezien van joden, asociale, misdadigers enzovoort; in de jaren 1934 tot 1936 liep het aantal jaarlijkse arrestaties in de duizenden bij een relatief lage en tamelijk constante bezettingsgraad van de kampen. Men moest dus wel aannemen dat het totaal aantal Duitsers dat tot 1939 op politieke gronden in aanraking kwam met concentratiekampen, de honderduizend moet hebben overschreden.

Willekeurige mishandeling en moord op gevangenen kwam sinds 1934 steeds minder voor. Er was in 1939 geen massale sterfte in de kampen, uitgezonderd dan de vele doden ten gevolge van de acties tegen de joden in 1938. In alle concentratiekampen bleven echter wel duivelse maatregelen in zwang. De tuchtmaatregelen van Himmler en Eicke hadden tot 1939 de terreur niet afgeschaft, maar haar onpersoonlijk en gevoelloos gemaakt. In vergelijking met de pogromachtige terreur van de SA had de SS door haar indoctrinering en discipline een koud, ideologisch en bureaucratisch instrument van terreur geschapen. Hierdoor werd de volkomen vervreemding en verbreking van menselijke betrekkingen bewerkt tussen de SS-man en de ‘*Staats- und Volksfeind*’ achter het prikkeldraad.





DE 'EUTHANASIE' IN HET DERDE RIJK

# MOORD DOOR MEDICI

J. MENGES



U.S. Signal Corps



In het Duitse 'leerboek der rekenkunde voor middelbare scholen', samengesteld door een zekere Adolf Dorner, treffen we in de uitgave van 1935 opgaven van het volgende kaliber aan: 'Een krankzinnigeninrichting kost het rijk zes miljoen mark aan bouwkosten. Hoeveel woonhuizen ter waarde van 15.000 mark kunnen voor dit geld gebouwd worden?' Uit de redactie van dit soort sommen komt wel heel duidelijk de nationaal-socialistische instelling ten aanzien van geesteszieken naar voren: geld besteden aan deze ongelukkigen is economisch niet verantwoord; het kan beter worden uitgegeven aan nuttiger zaken. De uiterste consequentie van deze redenering zou in 1939 worden getrokken. Een lange periode van indoctri-

voor humaniteit ten opzichte van de groep naar zijn oordeel 'rassisch' minderwaardige landgenoten.

Kort na de machtsovername vond de nationaal-socialistische rassenwaan zijn eerste concrete neerslag in de 'wet tot voorkoming van erfelijk ziek nakomelingschap': aan personen, lijdend aan een van de in deze wet genoemde ziekten, kon de verplichting tot het ondergaan van sterilisatie worden opgelegd. Hoewel dit reeds een duidelijke aanslag was op de menselijke waardigheid, bleek al spoedig dat Hitler deze wet nog niet als een definitieve oplossing zag. Pas met de lijfelijke vernietiging van de 'minderwaardigen' zou zijn doel bereikt zijn. Hij begreep echter dat een dergelijke radicale oplos-

den stuiten. Overigens dient te worden gezegd dat euthanasie geen specifiek nazi-principe was, doch een veelbesproken probleem uit de medische ethiek waaraan door juristen en medici — vooral ook in Duitsland — grote aandacht werd besteed. Zo was in 1920 een boekje verschenen, geschreven door de rechtsgeleerde Binding en de psychiater Hoche, waarin de noodzaak tot het doden van ongeneeslijk geesteszieken — ze werden onder meer 'lege menselijke omhulsels' genoemd — op wetenschappelijke wijze werd gemotiveerd. Het is niet te verwonderen dat het zaad van Hitlers rassenleer bij de aanhangers van deze leer een vruchtbare bodem vond en dat omgekeerd de nazi's in dit boek de bevestiging van hun inzichten



**Boven: prof. dr. Karl Brandt (rechts, hier in gesprek met de staatssecretaris voor de volksgezondheid, dr. Conti) speelde in het euthanasieprogramma een grote rol.**

**Links: bij de 'euthanasie-inrichting' te Hadamar troffen de geallieerde troepen bij hun aankomst in 1945 dit kerkhof aan, met duizenden graven van slachtoffers die hier op misdadige wijze waren vermoord.**

natie was toen reeds verstreken. In *Mein Kampf* bijvoorbeeld geeft Hitler er op vele plaatsen blijk van weinig medegevoel te hebben voor zieke en zwakke schepselen in de natuur en tegelijk weinig waardering te kunnen opbrengen

sing op veel weerstand zou stuiten. Daarom zei hij in 1935 tegen *Reichsärzteführer* Dr. Wagner dat hij de euthanasiekwestie (met euthanasie, een goede dood voor stervenden, hadden zijn ideeën overigens niet van doen) in tijd van oorlog zou afhandelen, omdat hij van mening was dat in het strijdrumboer de vernietiging van 'onwaardigen' niet zo'n opvallende gebeurtenis zou zijn.

De jaren voor het uitbreken van de oorlog werden overigens goed besteed. Door middel van tentoonstellingen en films werd getracht het Duitse volk rijp te maken voor de nationaal-socialistische rassenprincipes en een klimaat te scheppen, waarin de latere — onafwendbare — gebeurtenissen op niet al te veel weerstand zou-

meenden te vinden. Het wachten was nu nog slechts op de oorlog om, zoals de eerder genoemde Dr. Wagner het uitdrukte, het Duitse volk te bevrijden van de last die de vele geesteszieken aan hun familieleden, maar vooral ook aan het medisch potentieel oplegden. We zien hier de rassenethiek plaats inruimen voor een ander karakteristiek nazi-principe: het nastreven van uitsluitend het nuttige, het rendement. De ontwikkeling van het Duitse krankzinnigenwezen was hiermee geheel in overeenstemming: na 1933 werd er zo weinig mogelijk geld aan geesteszieken besteed en daalde het peil van de verpleging snel. Professor Kleist besloot in 1938 zijn rapport, na een inspectiereis langs de Duitse gestichten, met de woorden: 'Slechte be-



handeling, onvoldoende verpleging en voeding doen velen die nog te genezen of te verbeteren waren, te gronde gaan.' Na de succesvol verlopen Poolse veldtocht vaardigde Hitler in oktober 1939 — op privébriefpapier en geantedateerd 1 september 1939 — het decreet uit, waarin hij *Reichsleiter* Bouhler en zijn lijfarts prof. dr. Karl Brandt machtigde 'de bevoegdheden van bepaalde artsen zodanig uit te breiden, dat aan volgens menselijke maatstaf ongeneeslijke zieken, na de meest kritische beoordeling van hun ziekte-toestand, de genadedood geschonken kan worden'. Teneinde de vernietiging van geesteszieken op gang te krijgen werd een tamelijk gecompliceerde organisatie opgericht, waarvan de zetel was gevestigd in het Colum-

namen ze de leiding der acties op zich. Het geheel stond onder verantwoordelijkheid van prof. Brandt, die behalve Hitlers lijfarts ook SS-generaal was en tevens algemeen commissaris voor het Duitse gezondheidswezen. Om de zaak goed te doen functioneren werden er bovendien nog drie andere organisaties in het leven geroepen:

1. *De Reichsarbeitsgemeinschaft Heil- und Pflegeanstalten*. Dit instituut belastte zich met het verzenden van vragenlijsten naar de verschillende krankzinnigengestichten. De inrichtingsartsen dienden op deze formulieren allerlei gegevens over hun patiënten te melden, zoals de diagnose, de mate van arbeidsgeschiktheid, de duur van de verpleging en — natuurlijk — het

*GmbH*, om de zieken per autobus — soms per trein — naar een doorgangsinrichting te brengen en vervolgens, enige tijd later, naar het einddoel: een van de euthanasie-inrichtingen. Dit waren een vijftal, voor dit doel van gaskamers voorziene, inrichtingen die over het Duitse Rijk verspreid lagen: Brandenburg (al spoedig overgeplaatst naar Bernburg in Anhalt), Grafeneck in Württemberg (na vele reacties, zelfs van overtuigde nazi's, gesloten en vervangen door Hadamar, een stadje bij Limburg a.d. Lahn), Schloss Hartheim (bij Linz) en Sonnenstein (bij Pirna in Saksen). Zowel in de doorgangsinrichting als in de euthanasie-inrichting vond nog een zeer summier medisch onderzoek plaats, op grond waarvan de patiënt nog teruggestuurd



Wide World



Städteutscher Verlag

## EENVOUDIGE METHODE

*In ongeveer 15—25 kinderbedjes lagen evenzo veel kinderen van naar schatting een tot vijf jaar. Met name in deze zaal legde Pfannmüller zijn ideeën uit. De volgende samengevatte uitspraken kan ik me tamelijk nauwkeurig herinneren omdat ze, hetzij uit cynisme, hetzij uit lomphed, verbijsterend openhartig waren:*

*'Deze schepsels (hij bedoelde de kinderen) zijn voor mij als nationaal-socialist alleen maar een last voor onze volksgemeenschap. We doden ze niet (hij kan ook gezegd hebben: we lossen de zaak niet op) door vergif, injecties en dergelijke; daarmee zouden we de buitenlandse pers en bepaalde heren in Zwitserland (waarschijnlijk bedoelde hij het Rode Kruis) alleen maar nieuw lastermateriaal in handen geven. Nee, onze methode is veel eenvoudiger en natuurlijker, kijk maar.' Bij die woorden trok hij met hulp van een verpleegster een kind uit een van de bedjes. Terwijl hij de kleine als een dood konijn beetpakte, stelde hij met kennersblik en met een cynische grijns ongeveer het volgende vast: 'Bij dit hier zal het bijvoorbeeld nog een dag of twee, misschien drie duren.'*

*De aanblik van deze vette, grijnzende man, met in zijn worstvingers het huilende hoopje en met om hem heen die andere hongerende kinderen, zal ik nooit vergeten. Vervolgens verklaarde de moordenaar dat men niet werkte met een plotse-ling onthouden van voedsel, maar met een geleidelijke vermindering van de rantsoenen.*

(Uit: 'Die Kreuzelschreiber', door Bert Honoka — Hamburg 1961)

**Rechterpagina: een van de bladzijden uit de officiële administratie van het 'sanatorium' Hadamar, met in de voorlaatste kolom de doodsoorzaak. In de meeste gevallen was dat niet de werkelijke oorzaak van het overlijden, maar werden de zieken eenvoudig vermoord op bevel van hogerhand.**

**Linksboven: Philip Bouhler die als hoofd van de 'Kanzlei des Führers' mede de hand had in de moord op duizenden geesteszieken in 'euthanasie-inrichtingen'.**

**Linksonder: hoewel de nazi's hun uiterste best deden hun medische moordpraktijken geheim te houden, lekte de zaak toch uit en kwamen er protesten. Ze culmineerden in een felle kanselrede van de bisschop van Münster, Graf von Galen, op 3 augustus 1941.**

kon worden naar zijn oude inrichting. Van deze mogelijkheid tot terugzending werd evenwel slechts in enkele sporadische gevallen gebruik gemaakt.

3. Voor de regeling van alle hiermee samenhangende financiële problemen werd tenslotte de *Gemeinnützige Stiftung für Anstaltspflege* in het leven geroepen.

Direct vanaf het begin der acties deden de nazi's hun uiterste best de gehele zaak geheim te houden. Zo had iedere euthanasie-inrichting zijn eigen burgerlijke stand, terwijl op de overlijdensakten allerlei gefingeerde doodsoorzaken stonden vermeld. Iedere medewerker was onder dreiging van zware straffen tot geheimhouding verplicht. Het meest schijnheilig werkten echter de zogenaamde troostbrievenafdelingen: het was hun taak de familieleden met een gevoelige brief in kennis te stellen van het overlijden van een vader, moeder, broer of zuster. Maar al spoedig was juist deze troostbriefverzending er de oorzaak van dat velen in Duitsland argwaan kregen. Zo ontving iemand de mededeling dat zijn zoon aan blindedarmontsteking was overleden, terwijl de blindedarm al jaren tevoren verwijderd was. Ook de vele rouwannonces die in de diverse Duitse bladen verschenen verrieden de merkwaardig hoge sterftecijfers in bepaalde inrichtingen als Hartheim, Sonnenstein enzovoort.

Het duurde dan ook niet lang meer of de protesten tegen het doden van onschuldigen werden zeer talrijk. Vooral uit kerkelijke kringen kwamen sterke reacties: er werden protestbrieven geschreven naar de minister van justitie en naar andere officiële instanties, op zichzelf al moedige daden in het Derde Rijk. De storm van

biahaus in Berlijn. (Later zou hij verhuizen naar de Tiergartenstrasse 4; de actie dankte aan dit pand haar codenaam T 4.) Een belangrijke plaats in de hiërarchie werd ingenomen door functionarissen van Hitlers privé-secretariaat, de *Kanzlei des Führers* (KdF). Aan het hoofd van dit secretariaat stond Philip Bouhler, ofschoon de leider van de tweede hoofd-afdeling, Victor Brack, met enkele van zijn ondergeschikten zoals Hefelmann, Von Hegener en Vorberg in de praktijk het meeste werk deed. Tevens kwamen enige figuren naar voren van het ministerie van binnenlandse zaken (waar het krankzinnigenwezen onder ressorteerde); *Ministerialdirektor* Dr. Linden was de belangrijkste van hen. Samen met de KdF-mensen

ras. Zodra de papieren in Berlijn terugkwamen, moesten drie artsen-adviseurs beoordelen of de genadedood geschonken kon worden. Hiertoe bevatten de formulieren een zwartomrand vak: een plusteken in dit vak betekende de dood, een minteken het leven. Het eindoordeel berustte bij de twee hoofdadviseurs (*Obergutachter*) van de organisatie, prof. Heyde en prof. Nitsche. Als ook dezen tot de dood van het slachtoffer besloten, dan ontving de betreffende inrichting na enige tijd een lijst met vermelding van de namen van de zieken en de datum waarop de patiënten zouden worden afgevoerd.

2. Op deze afvoerdatum verschenen dan functionarissen van de tweede organisatie, de *Gemeinnützige Krankentransportgesellschaft*



afkeuring bereikte zijn hoogtepunt, toen de bisschop van Münster, Graf von Galen, op 3 augustus 1941 vanaf de kansel der Sankt Lambert-kirche in alle openbaarheid de overheid zijn beschuldigingen in het gelaat slingerde: nu zijn het weerloze geesteszieken, zei hij, maar de volgende zullen oorlogsinvaliden zijn en ouden van dagen, 'dann ist der Mord an uns freigegeben'. Deze beroemde preek vond enorme weerklank: duizenden afschriften van Von Galens woorden vonden hun weg, zelfs tot de strijdende troepen aan het front. De gevolgen bleven niet uit. Hitler kon zich in deze dagen onrust aan het thuisfront niet permitteren en gaf Brandt op 23 augustus 1941 informeel opdracht de euthanasie te staken. De gaskamers werden

grip euthanasie. Uit getuigenissen van artsen en verplegend personeel — naar voren gekomen in naoorlogse processen — weten we dat de toestanden, vooral in het oosten van Duitsland omstreeks 1945, zo chaotisch waren geworden, dat artsen er uit zuiver medelijden toe overgingen om stervende inrichtingsbewoners — er was voor de binnenkomende ziekentransporten vlak bij het frontgebied geen voedsel meer — door toediening van een overdosering van slaapmiddelen op korte termijn uit hun lijden te helpen. Parallel met de boven beschreven gebeurtenissen — waarschijnlijk zijn er 70.000 geesteszieken het slachtoffer van geworden — liep een actie om alle geesteszieke en mismaakte kinde-

bevel na de geboorte van een mismaakt kind de autoriteiten in te lichten. De ouders ontvingen na enige tijd bezoek van een ambtenaar-arts, die dan het voorstel deed het kind ter behandeling te doen opnemen in een *Kinderfachabteilung*. De inrichtingsarts ontving na rapportage aan Berlijn een zogenaamde machtiging tot behandeling, hetgeen niets anders inhield dan toestemming om het patiëntje te doden. Ongeveer 3000 kinderen moeten op deze wijze aan hun eind zijn gekomen. Daarbij was ook een klein aantal dat geenszins ziek was, doch wegens zijn ras (het betrof hier halfjoodse kinderen) gedood werd. De onder het dossiernummer 14 f 13 bekend geworden actie tot vernietiging van zieke —

| No.  | Geboortedatum | Geboortenaam   | Dovarnaam  | Stand | Geboortedag | Alter | Geboortestad | Geboorteland | Todesurpache                     | Geboortegedrag   |
|------|---------------|----------------|------------|-------|-------------|-------|--------------|--------------|----------------------------------|------------------|
| 1916 | 1919          | Jenenow        | Wesil      | Levig | 15.3.45     | 43    | 8.11.21      | -            | Strijt lbc. Rippenfellentzündung | Anstaltskrankhof |
| 1917 | 1920          | Nemenenke      | Gene       | -     | -           | 40    | 9.4.24       | -            | Tbc. der Lungen u. des Darmes    | -                |
| 1918 | 1926          | Kasmenko       | Nikolay    | -     | -           | 42    | 20.8.22      | -            | Tbc. der Lungen                  | -                |
| 1919 | 1927          | Hornjow        | Nikolai    | -     | -           | 41    | 17.11.23     | -            | -                                | -                |
| 1920 | 1933          | Opritschenko   | Nadeschda  | -     | -           | 19    | 17.11.25     | -            | Strijt lbc. Rippenfellentzündung | -                |
| 1921 | 1929          | Schlepa        | Helan      | verh. | -           | 45    | 13.7.99      | -            | Tbc. der Lungen                  | -                |
| 1922 | 1924          | Paralynkin     | Wladimir   | Levig | -           | 20    | 24.8.24      | -            | -                                | -                |
| 1923 | 1924          | Pachumakowa    | Maria      | -     | -           | 17    | 3.6.24       | -            | -                                | -                |
| 1924 | 1926          | Nicholow       | Juan       | -     | 16.3.45     | 29    | 13.2.16      | -            | Strijt lbc. Rippenfellentzündung | -                |
| 1925 | 1927          | Nachnow        | Olya       | -     | -           | 43    | 15.3.22      | -            | Tbc. der Lungen                  | -                |
| 1926 | 1928          | Nimsowa        | Maria      | -     | -           | 48    | 6.11.26      | -            | -                                | -                |
| 1927 | 1928          | Pristawka      | Alexandra  | -     | -           | 40    | 27.11.24     | Krim         | -                                | and der Nieren   |
| 1928 | 1928          | Schryghun      | Juan       | -     | -           | 41    | 18.9.23      | -            | -                                | -                |
| 1929 | 1928          | Strazulla      | Sioanni    | -     | -           | 31    | 14.12.13     | Galitanio    | -                                | and des Darmes   |
| 1930 | 1928          | Stypynski      | Kasimir    | -     | -           | 31    | 25.2.14      | -            | -                                | -                |
| 1931 | 1928          | Trufinowa      | Antonia    | -     | -           | 43    | 29.3.21      | -            | -                                | -                |
| 1932 | 1928          | Tubinski       | Pilip      | -     | -           | 50    | 28.8.94      | Psarowka     | Status epilepticus               | -                |
| 1933 | 1928          | Waschlowa      | Marija     | -     | -           | 29    | 6.4.15       | Luschi       | Lungenentzündung                 | -                |
| 1934 | 1924          | Baranow        | Peter      | -     | 17.3.45     | 29    | 6.5.15       | -            | Tbc. des Darmes                  | -                |
| 1935 | 1927          | Buchanetz      | Michael    | -     | -           | 43    | 11.2.23      | -            | Offene Tbc. der Lungen           | -                |
| 1936 | 1926          | Jakubiak       | Franciszek | -     | -           | 17    | 26.11.27     | Sapowa       | Tbc. der Lungen                  | -                |
| 1937 | 1925          | Nadis          | Kaslaus    | -     | -           | 18    | 26.6.26      | -            | -                                | -                |
| 1938 | 1928          | Nasenke        | Peter      | -     | -           | 43    | 3.3.22       | Krasnodar    | Tbc. des Darmes                  | -                |
| 1939 | 1928          | Nakarenko      | Nina       | -     | -           | 18    | 15.4.26      | -            | Tbc. der Lungen                  | -                |
| 1940 | 1928          | Nalnik         | Juan       | -     | -           | 43    | 11.9.21      | -            | -                                | -                |
| 1941 | 1926          | Papunia        | Prasina    | -     | -           | 41    | 9.7.23       | -            | -                                | -                |
| 1942 | 1924          | Starlschus     | Michael    | -     | -           | 42    | 13.1.13      | Niew         | -                                | -                |
| 1943 | 1925          | Tscherhaschima | Marija     | -     | -           | 44    | 22.6.22      | Odesa        | Tbc. der Nieren                  | -                |
| 1944 | 1920          | Alanasjew      | Michael    | -     | 18.3.45     | 24    | 12.6.20      | -            | Offene Tbc. der Lungen           | -                |
| 1945 | 1925          | Basar          | Anatolij   | -     | -           | 24    | 11.3.21      | -            | Tbc. der Nieren                  | -                |
| 1946 | 1929          | Bosmi          | Jurio      | -     | -           | 21    | 15.11.23     | Teramo       | Tbc. der Lungen                  | -                |
| 1947 | 1928          | Gontscharowa   | Eugenija   | -     | -           | 48    | 25.1.27      | Kursk        | Blinddarmentzündung              | -                |
| 1948 | 1928          | Krowatschki    | Stenislav  | -     | -           | 42    | 15.9.22      | Wileika      | Tbc. der Lungen                  | ✓                |
| 1949 | 1928          | Nikiforow      | Sektor     | -     | -           | 17    | 27.4.27      | Stalino      | Tbc. des Darmes                  | ✓                |
| 1950 | 1928          | Liliana        | Rarisa     | verh. | -           | 46    | 25.3.18      | -            | Tbc. der Lungen                  | ✓                |

gedemonteerd en gingen — met een deel van het personeel — naar de omgeving van Lublin in Polen om daar mee te werken aan een nog grotere vorm van genocide: de uitroeiing van het joodse volk. Hiermee waren de maatregelen tegen 'onproductieve' geesteszieken echter niet geëindigd. Minder groots georganiseerd, vaak echter nog gruwelijker van uitvoering, ging de campagne door onder de naam 'wilde euthanasie'. Door middel van morfine-injecties, slaaptabletten en uithongering wisten de nazi-artsen nog vele duizenden te doden. Deze acties zijn tot in de laatste oorlogsdagen doorgegaan. Merkwaardig genoeg vinden we in de laatste fase van Hitlers rijk iets terug van de ware betekenis van het be-

ren na opname in een zogenaamde *Kinderfachabteilung* te doden. De eerste aanzet tot deze actie moeten we zoeken in de zomer van 1939, toen Hitler Dr. Brandt naar Leipzig stuurde om te onderzoeken of voldaan kon worden aan een verzoek van een vader die Hitler de genadedood vroeg voor zijn zwaar mismaakt kind. Hitler willigde na Brandts onderzoek het verzoek in en machtigde Brandt en Bouhler (bij wiens bureau meer van dergelijke verzoeken binnenkwamen) om in analoge gevallen zelf te beslissen over leven en dood van de patiënt. Om deze rekwesten op één plaats te laten onderzoeken werd in augustus 1939 een commissie ingesteld voor de registratie van erfelijk zieke kinderen. Alle artsen en vroedvrouwen kregen

maar ook gezonde — bewoners van concentratiekampen in euthanasie-inrichtingen, na onderzoek door artsencommissies, toont ons de versmelting van het begrip euthanasie met de vernietigingsdrang van de nazi's. Het meest welsprekende voorbeeld van de ongelooflijk brutale wijze waarop dat gebeurde, vinden we op het invulformulier waarop onder het hoofd diagnose stond ingevuld: 'onverbeterlijke communist'. Wanneer we bedenken dat deze selecties werden uitgevoerd door artsen die ook in het T-4-apparaat werkzaam waren, wordt wel duidelijk dat in het Hitlerrijk de euthanasiegedachte (waarover op zichzelf nog wel te discussiëren is) ontaardde in de lichamelijke vernietiging van alles wat ongewenst werd geacht.



DE DUITSE CONCENTRATIEKAMPEN  
IN DE OORLOG (1939—1943)

# PRODUKT VAN DE WAANZIN

DR. M. BROSZAT



Keystone München

Reeds voor 1939 waren de concentratiekampen een begrip geworden. Toch zou de geschiedenis ze nauwelijks vermelden, als ze tijdens de oorlog niet waren uitgebouwd tot een massa-apparaat voor slavernij en vernietiging. De ontwikkeling van hun aantal en omvang spreekt al voor zichzelf: aan het begin van de Tweede Wereldoorlog telde Duitsland zes concentratiekampen, waarin ongeveer 25.000 Duitse gevangenen waren ondergebracht; eind 1944 waren er twintig hoofdkampen en honderden zogenaamde bijkampen (*Aussenkommandos*) met naar schatting een half miljoen gevangenen, van wie ongeveer negentig procent niet-Duitsers. In de loop van de oorlog waren vijftien Europese staten geheel of gedeeltelijk door de

**De hoofdingang van het concentratiekamp Theresienstadt in Tsjechoslowakije. Ook hier boven de poort: 'Arbeid maakt vrij'.**

Duitse *Wehrmacht* bezet: Polen, Denemarken, Noorwegen, Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk, Joegoslavië, Griekenland, de Sowjetunie, Litouwen, Letland, Estland, Albanië en Italië. Na 1940—1941 kwamen de meeste gevangenen uit deze bezette gebieden. De concentratiekampen waren toen niet meer uitsluitend een middel voor de bestrijding van politieke tegenstanders in eigen land; ze waren uitgegroeid tot een terreurinstrument waarmee de nazi-heerschappij over grote delen van Europa in stand werd gehouden. Het concentratiekam-

pensysteem dat vooral in de tweede helft van de oorlog tot monsterlijke afmetingen uitgroeide, kan echter niet uitsluitend worden verklaard uit verstandelijke berekeningen van het regime, gericht op macht en uitbuiting. De kampen werden steeds meer het produkt van een waanzinnig geloof in de onbegrensde mogelijkheden van gewelddadige manipulatie en ontwikkelden zich tot een werkterrein voor massale volkerenbiologische en rassenhygiënische operaties, medische experimenten en een op hol geslagen inzet van honderdduizenden dwangarbeiders. Heinrich Himmler was de belichaming van dit bezeten sociaal-darwinistische geloof in de mogelijkheden om alles en iedereen te manipuleren. De inrichting en uitbreiding van steeds





Comité d'Histoire Paris

weer nieuwe concentratiekampen in het wilde weg die van dat geloof een gevolg waren, had in vele gevallen niets meer te maken met verstandelijke overwegingen van macht en economie; integendeel, in de meeste gevallen was de vermeerdering van het aantal vernietigingskampen een zuiver irrationele aangelegenheid. In deze ontwikkeling kwam tegelijkertijd tot uiting hoe het SS-apparaat zich steeds sterker en steeds zelfstandiger maakte binnen het raam van de algehele vervanging van de staats- en rechtsorde door de particuliere en elkaar concurrerende machtsapparaten en grote organisaties van het nationaal-socialistische *Führer*-regime. Pas door de toenemende ontbinding van de institutionele eenheid, van de rechtsorde

**Een opname uit de archieven van de SS: een waarschijnlijk bijgedwongen orkest van kampbewoners in Auschwitz-Birkenau.**

en van de politieke verantwoordelijkheid in Hitlers staat, een ontbinding die vooral tot uiting kwam in de bezette gebieden in het oosten, kreeg het rechtvacuüm van de concentratiekampen en van de talloze doeleinden die met deze kampen samenhangen, de kans zich geweldig uit te breiden en te ontaarden in een irrationele groothedswaanzin. Onmiddellijk na het begin van de oorlog kreeg de *Sicherheitspolizei* in een geheime order van Hitler buitengewone volmachten bij de bestrijding van alle vormen van oppositie en sabotage.

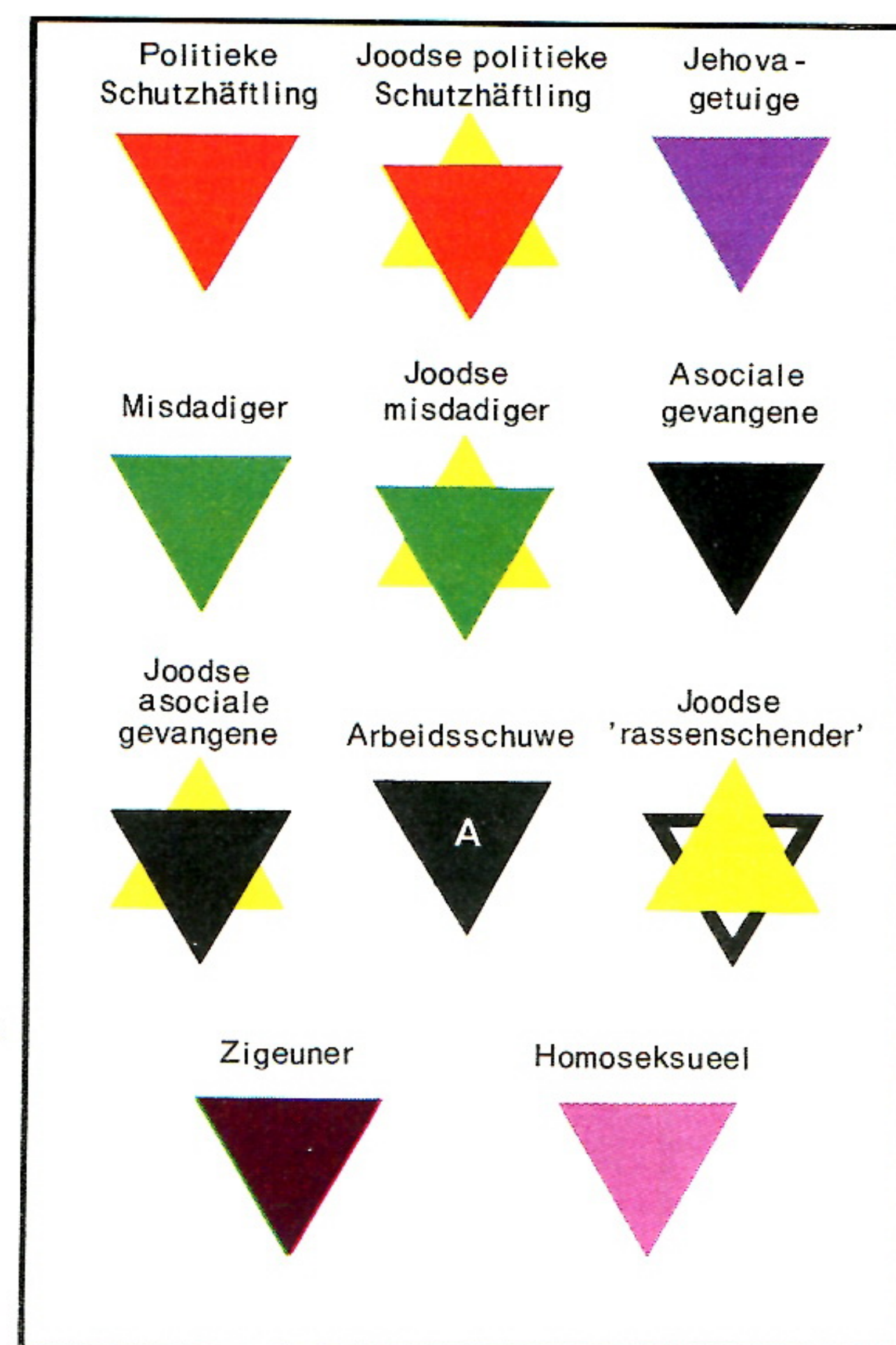
Op grond van deze volmachten kon Himmler niet alleen arrestatiebevelen uitvaardigen, maar in bepaalde gevallen ook overgaan tot de onmiddellijke terechtstelling, zonder rechterlijk vonnis, van 'staatsvijanden' en saboteurs. Meestal vonden zulke buitenwettelijke terechtstellingen plaats in de concentratiekampen. Protesten ertegen van *Reichsjustizminister* Dr. Gürtner bij Hitler bleven zonder resultaat. Toen de SS en de politie in oktober 1939 een eigen jurisdictie kregen, onttrokken hun acties zich voortaan aan de controle van burgerlijke of militaire rechters. En dat was het begin van een ontwikkeling die in het verdere verloop van de oorlog de massale liquidatie in de kampen mogelijk maakte van individuen en grote en



kleine groepen. Het initiatief lag in al deze gevallen bij de *Sicherheitspolizei* en vooral bij de *Gestapo* die met eigen beambten vertegenwoordigd was in de *politische Abteilungen* van de kampen. Met het oog op de justitie bleef op het grondgebied van het oude *Reich* en onder de Duitse gevangenen het aantal mensen gering dat op deze wijze werd neergeschoten op bevel van de *Sicherheitspolizei* of in een aantal gevallen van Hitler zelf. Heel anders lag het in de politieke gevangenen en kampen in de bezette gebieden. Zo werden in het kazernecomplex van de Poolse plaats Auschwitz (Oświęcim), dat de SS in mei 1940 als concentratiekamp in gebruik nam (voorlopig vooral voor Poolse gevangenen) in de loop van de oorlog vele duizenden Poolse

waar ze massaal werden geëxecuteerd. Begin 1945 werd het algemene standrecht van de SS en de politie in geval van verzet en sabotage, dat tot dan toe alleen had gegolden voor de bezette gebieden, ook in Duitsland ingevoerd. Daarna werden in de concentratiekampen ook een vrij groot aantal Duitse politieke gevangenen terechtgesteld, onder wie enige vooraanstaande deelnemers aan de samenzwering van 20 juli 1944 (admiraal Canaris en overste Oster), die tot dan toe voor de executie gespaard waren gebleven. Daarnaast waren er de vernietigingsmaatregelen die niets te maken hadden met de bestrijding van politieke tegenstanders. Daaronder vielen de acties voor het doden van erfelijk belaste

Linz, in Bernburg, in Hadamar en in andere voormalige sanatoria. Een andere vernietigingsactie in de concentratiekampen was gericht op enige duizenden criminelen die in 1942 en 1943 uit de gevangenissen en tuchthuizen werden gehaald en aan de concentratiekampen werden toegewezen met als doel 'vernietiging door arbeid'. Deze gevangenen moesten in de kampen buitengewoon zware, slopende arbeid verrichten (berucht is het werk in de steengroeve van Mauthausen) en gingen mede door een passende 'begeleiding' meestal binnen een paar weken te gronde. Maar ook voor honderdduizenden andere gevangenen was het massaal verslijten van mensenlevens door de zwaarst mogelijke arbeids- en le-



Boven: een van de vele voorbeelden van het kampgeld zoals dat met name in latere jaren in verscheidene concentratiekampen in omloop was. Deze 'Prämienscheine' zijn afkomstig uit het kamp Sachsenhausen.

Rechterpagina boven: in de meeste kampen werden de gevangenen niet alleen opgesloten, maar moesten ze ook — vaak zeer zware — arbeid verrichten voor de SS. Dit beeld komt uit het kamp Auschwitz.

verzetstrijders tegen de beruchte 'zwarte muur' gezet en doodgeschoten. Meestal gebeurde dat nadat ze eerst wekenlang in de strafbunkers van het kamp hadden gezeten en daar onderworpen waren aan gruwelijke verhoren en bestiale folteringen.

Ook hele groepen van personen die beschouwd werden als bijzondere vijanden van het regime, vonden op deze wijze de dood. Dat waren met name vrij grote groepen uit de Poolse intelligentsia en de leidende kringen die in 1939 en 1940 werden terechtgesteld, en duizenden sowjetcommissarissen en -communisten die in 1941 in de gevangenkampen van de *Wehrmacht* werden geselecteerd en daarna werden overgedragen aan de concentratiekampen van het *Reich*,

Boven: de dood, niet alleen door honger of uitputting, maar ook als reactie op de wrede willekeur van de bewakers, lag in het kamp overal op de loer. Deze foto van een eenzame zelfmoordenaar komt uit Dachau.

Rechterpagina midden: kampgeld uit het concentratiekamp Buchenwald. De gevangenen kregen deze biljetten in ruil voor echt geld of als beloning voor arbeid en konden er in de kantine iets extra's voor kopen.

zieken, die in 1940 en 1941 in alle concentratiekampen werden uitgevoerd. Ze hielden verband met Hitlers euthanasiebevel van herfst 1939 en werden voorbereid door commissies van SS-artsen. In de kampen gaven deze artsen vaak een ruimere interpretatie aan dit bevel en doodden ze door inspuitingen met fenol ook gebrekigen, invaliden en andere arbeidsongeschikten of deelden dezen in bij transporten naar de gaskamers. Nadien werd het zogenaamde *abspritzen* van arbeidsongeschikte gevangenen een veel gebruikte methode. En de vergassingstechniek die later werd gebruikt voor de vernietiging van de joden, vond haar oorsprong in de maatregelen die in 1940—1941 voor het eerst zijn uitgetoetst in Schloss Hartheim bij

Boven: gekleurde driehoeken, die zichtbaar gedragen moesten worden, gaven de categorie van de gevangene aan. In of onder de draagtekens stond meestal het gevangenenummer van de betrokkene.

Rechterpagina onder: dr. Frank, gouverneur van het 'Generalgouvernement', inspecteert een formatie van de 'SS-Totenkopfverbände'. Deze eenheden hadden een belangrijk aandeel in de bewaking van de concentratiekampen.

vensomstandigheden beslist ingecalculeerd, zo ze al niet met opzet in de plannen was opgenomen.

Himmlers belangstelling voor de arbeidskracht van gevangenen die al in 1937—1938 groeiende was, ontwikkelde zich in de loop van de oorlog steeds verder, tot ze tenslotte het voornaamste motief werd voor de enorme uitbreiding van het concentratiekampensysteem. Aan de vele omvangrijke arrestatie-acties van de *Gestapo* en de criminele politie, die zich niet alleen uitstrekten tot mensen die van verzet werden verdacht, maar dikwijls ook tot 'asociale elementen' in Duitsland en de bezette gebieden, lagen al in de jaren 1939—1941 ook andere dan alleen politieke of opvoedkundige motieven ten





## HET SLAGVELD...

*Wij werden uit de auto geslagen en het eerste dat ons opviel was een enorme zwerm kraaien. Wat had dat te beduiden? Dit zou ons direct duidelijk worden. Wij werden het 'Lager' binnengebracht en niettegenstaande er zeer veel barakken waren, was er geen levende ziel te bekennen. Er hing een ontzettende lijkenlucht.*

*Wij werden met mannen en vrouwen in één barak gebracht, waar 'Oberscharführer' Patesko, de vroegere commandant van het 'Lager', ons meedeelde, dat wij met 150 man hier waren gebracht om het 'Lager' leeg te ruimen. De kleding moest uit de barakken worden gehaald en in zakken of lakens gewikkeld tot pakken worden geformeerd, die tweemaal daags door een auto naar Lublin zouden worden gebracht. Hij vertelde ook dat het een rijk joden-'Lager' was geweest, waarvan de inwoners uit Warschau afkomstig waren. Wanneer wij levensmiddelen vonden, dan konden wij deze behouden en ook datgene wat ons aan kleding en ondergoed geschikt leek, mochten wij behouden. Maar alles wat wij vonden aan goud en diamanten moest aan hem of de andere Oeschaf ter hand worden gesteld. Voorlopig zouden de mannen samen met de vrouwen blijven, doch later eigen barakken krijgen. Het resultaat was echter dat de mannen na veertien dagen lijkverbranding zelf werden doodgeschoten en wij ook deze mannen moesten verbranden.*

*De bewaking bestond uit Oekraïeners van 18 en 19 jaar die ons zoveel mogelijk sloegen en traptten. 's Avonds sliepen wij heel weinig en het was ons ook niet toegestaan de barak te verlaten om onze behoeften te doen. In de barak was voor dit doel een 'Kubel' neergezet.*

*De eerste dag dat wij aan het werk moesten, vergeet ik nooit. Wij werden afgeteld en 20 mannen en 4 meisjes werden apart gezet. De 4 meisjes moesten de barak waarin wij leefden, schoonmaken, terwijl de 20 mannen rondom de barak een drierijig prikkeldraad moesten maken. Om de twee meter stonden de Oekraïeners gepost. Die eerste morgen om zes uur betraden de 80 mannen en 46 meisjes het slagveld, want zo zag het 'Lager' er inderdaad uit. Overal waren loopgraven die de joden zelf hebben moeten maken, voordat ze er neergeschoten werden. Dit is ons later verteld door een Oekraïener, toen hij eens een dronken bui had. Rondom waren hoge stenen muren. En in het midden waren de luidsprekers nog, die vermoedelijk tijdens deze actie hun muziek hebben laten horen. Overal lagen bergen kleren en schoenen, want de mensen waren naakt gefusilleerd. De vrouwen werden apart van de mannen opgesteld en kregen een nijptangetje in de hand. Bewaakt door 20 Oekraïeners moesten wij eerst de gouden tanden en kiezen uit de monden trekken en daarna de lijken op een plank of ladder leggen, die aan de mannen werden gebracht, die vervolgens de vuurstapels gereedmaakten. Het goud stopten de Oekraïeners in hun zakken, en wanneer het niet vlug genoeg ging, dan sloegen of traptten zij erop los. Veertien dagen zijn wij bezig geweest met het opruimen van de 18.000 joden en Ruth is hierbij volslagen gek geworden.*

(Uit: 'Antwoord aan het kwaad', samengesteld door prof. dr. J. Presser — Amsterdam 1961)

**Standort-Kantine - Buchenwald**

**RM. 2 RM.**

**WERTMARKE 58002**











grondslag. Hetzelfde geldt voor Himmlers bevel dat zolang de oorlog duurde er in principe geen gevangenen uit de kampen mochten worden ontslagen.

Dat de SS al vrij vroeg een grote economisch gerichte belangstelling had voor de concentratiekampen bleek uit de stichting van allerlei arbeidsintensieve bedrijven in de kampen; in juli 1940 werden deze samengebracht onder de door de SS geleide *Deutsche Wirtschaftsbetriebe GmbH*. In een periode waarin ten gevolge van de oorlog de arbeidskrachten schaars waren geworden, verzekerde Himmler zich daardoor van een apparaat dat kon voorzien in de behoeften van de SS en onder andere haar bouwwerkzaamheden uitvoerde en haar behoefte aan meubels, kleding enzovoorts dekte. Vanaf 1942 probeerde hij zich via zijn heerschappij over de arbeidsreserves in de concentratiekampen bovendien tot een rechtstreekse schakel te maken in de politiek van de arbeidskrachtenvoorziening.

De inspectie van de concentratiekampen onder *SS-Gruppenführer* Glücks (Eicke was in de herfst van 1939 belast met het commando van een divisie *Waffen-SS* en daarom uit de inspectie getreden) werd in maart 1942 ingelijfd bij het *Wirtschaftsverwaltungshauptamt* (WVHA) van de SS. De leider van het WVHA, *SS-Ober-*

**Boven: hoofdingenieur Max Faust van het I.G. Farbenconcern met Himmler in het kamp Auschwitz. Het bedrijf had in dit kamp een dochteronderneming, de Buna Werke.**

**Links: een dertienjarige Russische jongen, een van de vele 'arbeidskrachten' die Himmler in de kampen liet bijeenbrengen.**

*gruppenführer* Pohl, en zijn afdelingsleider voor arbeidsinzet kregen daardoor een toenemende invloed op de concentratiekampen. Om het arbeidspotentieel van die kampen te vergroten drongen Himmler en Pohl voortdurend aan op nieuwe arrestatie-acties tegen 'verdachte personen' en 'asocialen'. Vooral in de bezette gebieden in het oosten werd het uitvaardigen van *Schutzhaftbefehle* in hoge mate overgelaten aan lagere organen van de *Sicherheitspolizei* en werd de procedure ervoor vereenvoudigd. Maar ook in de westelijke bezette gebieden kwam het tot grote arrestatiegolven. Bijzonder berucht waren de acties op basis van de zogenaamde *Nacht-und-Nebel*-decreten, waardoor sinds eind 1941 duizenden mannen uit Frankrijk en België werden gearresteerd. Ze werden voor het grootste gedeelte overgebracht naar concentratiekampen; om het intimidatie-effect te vergroten werden de familieleden met opzet

onkundig gelaten van de verblijfplaats van de gearresteerden.

Tenslotte ging de *Sicherheitspolizei* er in de laatste twee oorlogsjaren toe over tienduizenden zogenaamde *Ostarbeiter* (Russen die voor dwangarbeid naar Duitsland waren gebracht) over te plaatsen naar de concentratiekampen. Himmler meende dat deze 'minderwaardige Slaven' de dwangarbeid het beste in de concentratiekampen konden verrichten. Naast de Polen, die al sinds 1940-'41 het sterkst in de concentratiekampen vertegenwoordigd waren, leverden in de tweede helft van de oorlog de Russen en de joden het grootste aandeel; pas daarna kwamen de Fransen, Tsjechen, Joegoslaven, Belgen, Nederlanders, Noeren, Grieken en anderen. In de in 1940 gestichte kampen Stutthof (bij Danzig), Gross-Rosen (in Silezië) en Auschwitz hadden de Polen van het begin af aan de overhand. In het kamp Neuengamme bij Hamburg, eveneens in 1940 gesticht, vond men sterke concentraties van Scandinavische gevangenen, terwijl de Fransen vooral geconcentreerd waren in het kamp Natzweiler in de Elzas (1940). Het concentratiekamp Vught, bij 's-Hertogenbosch, was vooral voor Nederlandse gevangenen bestemd. In het algemeen echter bevonden zich in de grote concentratiekampen gevangenen van alle nationaliteiten.



CONCENTRATIEKAMPEN IN NEDERLAND  
(1940—1942)

# VAN KWAAD TOT ERGER

A. J. VAN DER LEEUW



Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie



De bezetter begon in 1940 niet met massale arrestaties en terreur. Slechts een beperkt aantal personen werd direct na de inval gearresteerd, voornamelijk politieke emigranten uit Duitsland en van spionage tegen Duitsland verdachten. Een overzicht van begin december 1940 vermeldt in totaal 329 gevangenen en 316 gijzelaars. Van dat aantal naar de ongeveer 20.000 personen die in augustus 1944 gevangen zaten, was nog een lange weg. Alles bij elkaar genomen hebben minstens 120.000 Nederlanders kortere of langere tijd in Duitse gevangenissen en kampen verbleven, niet meegerekend de 110.000 gedeporteerde joden. Die 120.000 waren lang niet allen verzetsmensen. Zestig tot zeventig procent had zich schul-

dig gemaakt aan gewone of economische delicten: diefstal van *Wehrmacht*-goederen, zwarte handel in bonnen of gedistribueerde artikelen, zwart slachten. Pas toen de schaarste toenam, werden er elke maand honderden Nederlanders voor dit soort delicten opgepakt. Zo was het ook met de duizenden die in 1943 en 1944 werden gegrepen, omdat zij zich hadden onttrokken aan gedwongen tewerkstelling in Hitlers *Reich*.

In 1940 en 1941 was het aantal gevangenen nog betrekkelijk klein. Velen, misschien de meesten, waren nog individuele gevallen. Mensen die berichten van de Londense radio hadden verspreid of hun anti-Duitse mond niet hadden kunnen houden, moesten nu terechtstaan we-

**Linkerpagina: een uitkijktoren van het 'Durchgangslager' Amersfoort.**

**Hieronder links: dr. Werner Schwier, die het initiatief nam tot de oprichting van het kamp Ommen.**

**Hieronder rechts: een transport gevangenen op weg naar het station Amersfoort.**

**Geheel onder links: gevangenen uit het kamp Ommen mogen even uitrusten tijdens een 'Arbeitskommando'.**

**Geheel onder rechts: commandant Berg van het kamp Schoorl neemt het appèl af.**

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie



Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie



Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie



Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie





gens *deutschfeindliche Kundgebung*, mensen die Duitse kabels hadden doorgesneden of *Wehrmacht* - benzine afgetapt, mensen die verboden wapens hadden bezeten of foto's van het koninklijk gezin verhandeld. Eind 1940 en in de eerste helft van 1941 werden de eerste grote verzetsgroepen opgerold: De Geuzen, de Oranjevacht en de communistische groepen Noorderlicht en De Vonk. De eerste grote groepen Nederlanders die in 1941—1942 naar concentratiekampen in Duitsland werden gevoerd, waren uit deze organisaties afkomstig. De meeste mannen kwamen in Buchenwald bij Weimar, de vrouwen in Ravensbrück in Mecklenburg terecht. De 316 gijzelaars waren in 1940 opgepakt als represaille tegen de internering van Duitse burgers in Nederlands-Indië.

Aanvankelijk sloten de Duitsers hun gevangenen op in Nederlandse huizen van bewaring en gevangenschappen, waarvan zij gedeelten vorderden. Pas begin 1941 werd een eerste kamp ingericht in oude militaire barakken bij Schoorl. Geïnterneerde burgers van 'vijandelijke' staten waren de eerste bewoners. Al spoedig kwamen er ook gevangenen: de ruim vierhonderd joodse slachtoffers van de februari-razzia te Amsterdam. Enige maanden later volgden een honderd antirevolutionaire voormannen en vijfhonderd functionarissen van de Communistische Partij Nederland. De antirevolutionairen waren gearresteerd toen hun partij met de andere politieke partijen werd ontbonden; de communisten waren gegrepen na de Duitse inval in de Sowjetunie. De toestanden in Schoorl waren redelijk. Het was nog geen concentratiekamp, al wisten de bewakers natuurlijk voor de joodse gevangenen reeds de nodige vernederingen te bedenken.

In de zomer van 1941 richtten de Duitsers even buiten Amersfoort een nieuw kamp in. Daar zou de *Sicherheitspolizei* haar gevangenen ook kunnen opbergen wanneer het onderzoek in hun zaak voorlopig was afgesloten. Begin september 1941 werden de gevangenen uit Schoorl naar Amersfoort overgebracht. Het kamp heette *Polizeiliches Durchgangslager*, dus formeel ook al geen concentratiekamp. De behandeling van de gevangenen bracht echter de gruwelijkste verhalen over de vooroorlogse concentratiekampen in Duitsland in herinnering. Het eten was totaal onvoldoende. De gevangenen ontvingen voedsel met een calorische waarde van 1300 tot 1500 per dag, terwijl bij hun zware arbeid 2500 tot 3000 calorieën nodig geweest zou zijn. Hongeroedeem kwam al spoedig voor. Hoewel de kampcommandanten niet in Duitse concentratiekampen waren geschoold, pasten zij vrijwel dezelfde methoden toe. Onder de in Duitsland gerecruteerde bewakers vonden zij een aantal willige helpers die de *Häftlinge* met hartstocht mishandelden. Eindeloze appels, dagen zonder eten waren daarnaast de straffen voor het gehele kamp. Vooral de joden moesten het ontgelden. Zij moesten in een aparte groep extra-zwaar werk doen. De kampleiding trachtte de andere gevangenen tegen de joden op te zetten. Ook werden gevangenen aangesteld tot voorarbeiders, die met bruut geweld de 'discipline' moesten handhaven. Over de afschuwelijke, minderwaardige mishandelingen en vernederingen waaraan de gevangenen blootstonden, willen wij hier liever zwijgen. Een van de minst erge feiten als voorbeeld: de latere kampcommandant Berg beval de joodse gevangenen

over de appelplaats te kruipen en liet zich daarbij op hun ruggen van de ene kant naar de andere rijden, waarbij hij ze nog met de karwats sloeg en schopte.

Onder de gevangenen van Amersfoort vielen van september 1941 tot begin 1943 ruim honderdveertig doden. Misschien zijn dit er niet veel in vergelijking met de getallen die we kennen sinds de Duitse kampen in de latere oorlogsjaren, maar toch geven deze cijfers een duidelijke karakteristiek van het kamp, waar aanvankelijk zeshonderd, later tot vijftienghonderd gevangenen verbleven. Vooral in november 1942 was het aantal doden groot. Daaronder waren joden die op de beproefde wijze *auf der Flucht erschossen* werden. De meeste slachtoffers van Amersfoort zijn echter gevallen in de Duitse concentratiekampen, waarheen grote groepen gevangenen werden overgebracht. Door het hongerregime in Amersfoort waren zij reeds zo uitgeput, dat zij daar spoedig te gronde gingen. Van de zeventig communisten die begin 1942 via Buchenwald naar het kamp Gross-Rosen werden gezonden, stierf zeker de helft nog in dat jaar; er zijn slechts zeven overlevenden bekend.

In Amersfoort kwam in de herfst van 1941 ook nog een aantal Russische krijgsgevangenen half verhongerd aan. De honger maakte onder hen nog vele slachtoffers, tot de Duitsers begin 1942 besloten zich van hen te ontdoen: de laatste tachtig man werden buiten het kamp doodgeschoten.

De meest bekende Nederlanders die in Amersfoort de dood vonden waren de Amsterdamse wethouder S. R. de Miranda, die door mishandeling stierf, en de Haagse predikant ds. D. A. van den Bosch, die in de ziekenbarak bezweek. In januari 1943 werden de gevangenen vanuit het kamp te Amersfoort overgebracht naar Vught, het nieuwe *Konzentrationslager Herzogenbusch*.

Was het doel van Amersfoort vanaf het begin duidelijk, heel anders was dat bij het kamp Ommen. Dit kamp ging niet uit van de Duitse politie, maar van de *Partei*. Initiatiefnemer was dr. Werner Schwier, een fanatieke nazi die in 1940—1941 onder andere de Nederlandse vrijmetselaarsloge had ontbonden als leider van de afdeling *Internationale Organisationen* van het rijkscommissariaat. Hij liquideerde ook de Anthroposofische Vereniging die eigenaresse was van het zogenaamde Sterkamp te Ommen. Van dat kamp wilde Schwier in de zomer van 1941 een werkkamp voor joden maken. Wat precies zijn bedoeling was, is onbekend. Waarschijnlijk wilde hij er Nederlandse bewakers opleiden en 'harden' voor de in Polen en Rusland in te richten jodenkampen. In elk geval liet hij in het voorjaar van 1941 door een Amsterdamse geestverwant enige tientallen Nederlandse bewakers aanwerven, die sinds juni 1941 te Ommen exerceerden en een kamp inrichtten. Zij verwachtten zich binnenkort te kunnen uitleven op een aantal joden. 'De geest is goed, maar het is wenschelijk dat de joden komen', noteerde *Lagerführer* Diepgrond op 15 augustus 1941 in zijn dagrapport. Zijn wens ging echter niet in vervulling: er kwamen geen joden, waarschijnlijk omdat de *Sicherheitspolizei* te weinig vertrouwen in de *Partei* had. Schwier zat nu met een kamp plus bewakers, maar zonder gevangenen. Er is nog gedacht aan het vestigen van een opleidingscentrum voor naar Rusland uit

te zenden landbouwers, maar uiteindelijk bood Schwier zijn kamp aan voor het opsluiten van 'gewone' Nederlandse strafgevangenen. In 1942 had het gevangeniswezen ruimte te kort. De bezetter had een deel van de cellen voor zich opgeëist en het aantal gevangenen nam snel toe, vooral gestraften wegens zwarte handel en kleine diefstallen. De NSB-secretaris-generaal van justitie, Schrieke, bleek onder deze omstandigheden bereid van Schwier's aanbod gebruik te maken. Eind juni 1942 werden de eersten van in totaal ongeveer vijftienghonderd strafgevangenen naar Ommen overgebracht. Zij werden daar met enthousiasme ontvangen. De bewakers hadden bijna een jaar moeten wachten en lieten hun voor 'de joden' opgespaarde energie nu op de strafgevangenen los. In Ommen werd flink geslagen en gesard, in enkele gevallen met dodelijke afloop. Wee de enkele joden die in Ommen terechtkwamen. Een ooggetuige schrijft dat zij 'met de meest perverse dierlijkheid' werden mishandeld.

De toestand in het Duitse kamp Heerte was nog erger. Daarheen was een aantal gevangenen met bewakers uit Ommen vertrokken. Uit dit kamp kwam in de wintermaanden van 1942 op 1943 een groot aantal gevangenen uitgehongerd en met duidelijke sporen van mishandeling in Nederland terug. In de buurt van Ommen werden zij in ziekenhuizen opgenomen. Hun toestand en de dood van tachtig mannen in Heerte was spoedig geen geheim meer voor de Nederlandse rechters. Dit leidde tot een protest van de rechterlijke macht bij rijkscommissaris Seyss-Inquart.

In het voorjaar van 1943 werden de strafgevangenen uit Ommen weggehaald en naar andere strafgestichten overgebracht of in vrijheid gesteld in verband met hun slechte lichamelijke toestand. Wie gedacht zou hebben dat dr. Schwier door de rijkscommissaris ter verantwoording zou zijn geroepen en dat zijn personeel zou worden gestraft of althans ontslagen, had zich vergist; Schwier en zijn mannen kregen al spoedig een nieuwe taak.

De *Partei* kreeg dus geen gelegenheid zich op de joden te oefenen; dat voorrecht werd aan de SS gegund, de elite van het nieuwe Germaanse rijk. De SS liet in 1942 bij Ellecom het opleidingscentrum Avegoor inrichten. Er werden honderdvijfenzeventig voor de 'werkverruimingskampen' bestemde joden heen gebracht om er te werken. De Duitse en Nederlandse SS-mannen beulden hen af en mishandelden hen op de klassieke wijze, terwijl de voeding even slecht was als in Amersfoort.

De slachtoffers bleven geen drie maanden in Avegoor. Toen zij eind november met achterlating van enkele doden in Westerbork aankwamen, leed een aantal van hen aan hongeroedeem en de overigen waren tot skeletten vermagerd. Zij stortten zich als dieren op het hun aangeboden eten. Velen van hen moesten worden opgenomen in het kampziekenhuis van Westerbork. Sinds de zomer van 1942 werd in Vught gebouwd aan het eerste echte concentratiekamp in de bezette gebieden. De kosten daarvan werden voor een groot deel gedekt met enkele miljoenen uit de in beslag genomen joodse vermogens. In januari 1943 was dit *Konzentrationslager Herzogenbusch* gereed om de eerste *Häftlinge* te ontvangen. Amersfoort kon — voorlopig — gesloten worden. Hongerigen koudsjokten de gevangenen het nieuwe kamp binnen.